

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

VIII. KÖTET. II. SZÁM.

FEGYHÁZI
TANULMÁNYOK.

I.

AZ ILLAVAI FEGYHÁZ.

TÓTH LÖRINCZ

R. TAGTÓL.

— Ára 50 kr. —

BUDAPEST, 1885.

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám.	Az uzsora törvényekről. Szinováczy György től. 1867. 17 l.	Ára 10 kr.
II. Szám.	A magyar mezőgazdaság. Keleti Károlytól. 1867. 19 l.	10 kr.
III. Szám.	A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. Dr. Konek Sándortól. 1868. 42 l.	20 kr.
IV. Szám.	A magyar Korona országainak legújabb népesedési mozgalmai. Dr. Konek Sándortól. 1868. 52 l.	20 kr.
V. Szám.	Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulától. 1868. 38 l.	20 kr.
VI. Szám.	A statistika hivatalos és tudományos művelése. Keleti Károlytól. 1868. 41 l.	20 kr.
VII. Szám.	A római jog s az újabbkori jogfejlődés. Pulszky Ágostontól. 1869. 27 l.	10 kr.
VIII. Szám.	Gaius. Rentmeister Antaltól. 1869. 116 l.	30 kr.
IX. Szám.	Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1869. 26 l.	20 kr.
X. Szám.	A törvénykezés reformja. Ökröss Bálinttól. 1869. 18 l.	20 kr.
XI. Szám.	A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. Csatskó Imrétől. 1870. 26 l.	20 kr.
XII. Szám.	A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. Baintner Jánostól. 1870. 37 l.	20 kr.

Második kötet. 1870—1874.

I. Szám.	A fogyasztási egyletek. Dr. Vécsey Tamástól. 1870. 59 l.	20 kr.
II. Szám.	Az emberi öntudat jelenfokáról. Dr. Barsi Józseftől. 1870. 27 l.	10 kr.
III. Szám.	Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén. Wenzel Gusztávtól. 1870. 43 l.	10 kr.
IV. Szám.	Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött. Dr. Suhayda Jánostól. 1871. 12 l.	10 kr.
V. Szám.	Szemle a magyar jogászygyűlések munkássága s eredményei felett. Tóth Lőrincztől. 1872. 88 l.	30 kr.
VI. Szám.	Modern alkotmányos monarchiai intézmények. Ladányi Gedeontól. 1873. 28 l.	10 kr.
VII. Szám.	Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. Kautz Gyulától. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám.	A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. Hajnik Imrétől. 1873. 18 l.	10 kr.
IX. Szám.	A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. Dr. Matlekovits Sándortól. 1873. 32 l.	10 kr.
X. Szám.	Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongresszusokon. Keleti Károlytól. 1874. 32 l.	10 kr.
XI. Szám.	A szévely kérdés. Galgóczy Károlytól. 1874. 24 l.	10 k.
XII. Szám.	Az emberi élet-tartam és a halandóság kiszámításáról. 4 graphicus rajzzal. Körösi Józseftől. 1874. 52 l.	30 kr.

FEGYHÁZI
TANULMÁNYOK.

I.

AZ ILLAVAI FEGYHÁZ.

TÓTH LŐRINCZ

R. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1885.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA.

Budapest, 1885. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Fegyházi tanulmányok.

Mióta szerencsém van hazánk legfőbb bíróságánál egy büntető-tanács élén állani, természetesen legmelegebb érdeklődésem s folytonos tanulmányozásom tárgyát képezik a bűnök s büntetések rendszere s az e téren időről időre, különösen hazánkban tett haladások, s ha alkalmam van rá, meg-meglátogatok egy-egy fenytő intézetet, és szomjasan veszem át az ezen intézetek felügyelőségére hivatott közegek tanúságos adatait s felvilágosításait. S ámbár tudom, hogy akadémiai tisztelt társaim egy része idegenkedik attól, hogy az Akadémia a gyakorlati élettel összefüggő kérdésekkel foglalkodjék, s az akadémiai munkásságot minél abstractabb irányban óhajtja tartani, szabad legyen mégis reménylenem, hogy a tisztelt Akadémia, ha a maga nemében dicséretes figyelmet fordít minden, a föld kebeléből kiásott régi cserépre, s ódon feliratok gondos kisyllabizálására, s minden gyom és bogár sajátságos tulajdonaira, nem fogja becses figyelmét megtagadni oly eredményektől, melyek az igazságszolgáltatás s emberiség legmagasb érdekeire vonatkoznak, s nemcsak a jogászra, hanem a pszichológra is kiváló részvét méltó tárgyai. Szándékom a hazánkban jelenleg fennálló fegyházi rendszert, annak a tudomány és tapasztalás vívmányaihoz mért színvonalát s haladásait ismertetni, s a hivatalos statisztikának ide vonatkozó adatait felhasználva, a fegyházi életnek s állapotoknak, miként azok manálunk mutatkoznak, hű képét nyújtani, s a tapasztaltakból tanúságokat meríteni, melyek egy vagy más irányban útmutatókul szolgálhassanak. Jelen előadásom tárgya, melylyel fegyházi tanulmányaim bemutatását megkezdem, az illavai fegyintézet minden oldalú ismertetése; azon fegyházé, mely a fennálló hazai fegyintézetek során kétségtől legérdekesebb s tanulmá-

nyozásra legalkalmasb s legméltóbb, mert ide küldetnek az ország minden részéből a legsúlyosb, tíz évet túlhaladó fegyházra ítélt büntettesek, a gonosztevők remekpéldányai.

Kénytelen lévén a múlt nyár egy részét a trencsén-telep-liczi fürdőben tölteni: megragadtam ez alkalmat, hogy a szomszéd illavai országos fegyintézetet megsejmeljsem s annak viszonyait minden tekintetben megismerjem. Élénk érdekléssel kísértém a jeles intézeti igazgató, Kovács Ernő, s protestáns lelkész, Várady Bálint, urak magyarázatait, gazdag tanúságot merítve azokból a hazai fegyházi ügyre vonatkozó eszméim s meggyőződéseim erősítésére, s meleg részvétellel szemléltem a kétségbevonhatatlan haladásokat s javításokat, melyek e téren, az előbbi állapothoz hasonlítva, létre jöttek, de nem kerülhették ki figyelmemet a kiáltó hiányok sem, melyeken a hely szűke, s az eredetileg nem e célra épített helyiségek célszerűtlensége mellett, a légbuzgóbb s leglelkiismeretesb igazgatás jó akarata s kifejtett dicséretes erélye sem képes segíteni.

I.

A hazai fegyintézetek többnyire többé-kevesebbé célszerűen átalakított régi várakban vagy zárdákban vannak elhelyezve. — Első tekintetre szembe ötlük, hogy emez, eredetileg nem ily célra szánt s nem ilyekül tervezett épületek a kitűzött célnak teljesen meg nem felelhetnek. Mai napig egyetlenegy fegyházunk sincs, mely a törvény által kiszabott büntetési módok érvényesítésére szükséges helyiségekkel, berendezéssel, a szükségelt számú magánzárkákkal birjon, s a lakoltatás állami célján kívül a javítás emberi s keresztyéni céljának *teljesen* megfeleljen. Az épülő félben lévő sopronyi fegyház lesz az első, mely magasabb kívánalmakat is ki fog elégíteni. Az illavai fegyház is vár és zárdá volt. Régi neve, mint ezt I. Lajos királyunk 1385-ben kelt oklevele tanúsítja, Léva; hajdan királyi vár s birtok, melyet (Hunyady) Mátyás király kitűnő vitéz vezérének, Magyar Balázsnak, a híres fekete legió hadnagyának ajándékozott, kinek egyetlen leányát, Benignát, az erős Kinizsy Pál nyerte nőül, menyasszonyával együtt

Illavát is birtokába vevén. Később a horvát eredetű Osztroiscok birták, kiknek ősi czimerei a fegyház udvarán a falakon maig is láthatók, kiktől azonban, a Wesselényi-féle összeesküvésben részvételük miatt, elkoboztatott. Ezután a királyi kincstártól Breuner Szigfrid Kristóf gróf szerezte meg, ki a vár alsó részét kastélyául rendezte be, azonban a jószág egész árát kifizetni nem bírván, a vár felső részét Széchenyi György primás esztergomi érseknek engedte át, ki a megszerzéshez szükséges pénzt adta. Széchenyi György, e hitbuzgó főpap, a maga részébe (a felső várba) 1692-ik évben trinitárius szerzeteseket költöztetett, kiknek ez volt első telepök Magyarországon. E szerzetnek II. József által 1783-ban bekövetkezett feloszlatása után a zárda és várkastély a gróf Königseck-féle pruszkai uradalom alkatrészét képezte, s hosszash ideig üresen maradt, mignem azt 1855-ben az akkori absolut kormány vette meg fegyintézeti célra a pruszkai uradalomtól, 80 ezer forintért; 1855. deczember 19-én lettek az első fegyenczek ide szállítva a szakolczai fegyházból, mely a szabadságharcz leveretése után ideiglenesen rendeztetett be.

A vár és zárda tehát fegyintézet lett, mint Leopoldvár, mint Munkács, mint a Mária-nostrai kolostor. Itt különösen vár is, zárda is állott a helyen, hol ma a fegyház van; azoknak régi falai közt keresi az állam fenyítő hatalma, s egyszersmind az újabb kor eszméinek hódoló emberiségi irányzata magas céljainak elérését. S hol fegyverek csattogtak a középkor ostromaiban, s a Széchenyi primás által ide telepített trinitárius szerzetesek zengték búskomoly zsolozsmáikat: ma fegyintézet áll, mely e kétféle jelleget csakugyan képviseli. A várkastély-képviseli az erőszakot, a fegyveres, a büntető, korlátozó, elrettentő hatalmat; a zárda pedig a vallás vigaszát, a könnyört, bűnbánatot, töredelmességet s enyhítő imát. E két elem most egyesülve vezet egy nagy cél felé.

Azóta részint a volt bécsi absolut, részint az alkotmányos magyar kormány alatt százezreket költöttek az átalakításra, folytonosan szaporítva az épületeket, beruházásokat, részletes javításokat. Az épület azonban, noha maig már annyiba került, hogy ez összesen, mely megközelíti a milliót, egészen célszerű új fegyházat lehetett volna építeni s berendezni, — mert a

pentonvillei minta-intézet sem került többé — ma sem elegendő, s nem is teljesen alkalmas az intézet céljaira. — A büntetőtörvény rendelete, melynek 30. §-a szerint az új fegyenczeket büntetésök megkezdésekor magánzárkába kellene helyezni, és ugyan, ha három évig vagy ennél hosszabb ideig tartó fegyházra vannak ítélve, egy évig, a három évnél rövidebb időre ítélteket pedig büntetésök tartamának egy harmad része alatt, s ez idő lefolytáig, a fegyházi látogatások, az iskola, az isteni tisztelet s a szabad levegőn időzés kivételével, mindenkitől elkülönítve éjjel és nappal magán-elzárásban tartani — éppen úgy nem teljesíthető, mint a 29-ik §. rendelete, melyhez képest a fegyenczek éjjelre büntetésök egész folyama alatt magánelzárásban volnának tartandók. Az igazgatóság úgy itt, mint egyéb hazai fegyintézeteinkben, kénytelen hódolni a szükség kényszerének, s a magába szállás és töredelmes megbánás legfőbb eszközének, az elkülönítésnek hiányából származó rossz következtetéseket, rendelkezésére álló egyéb módokkal s eszközökkel így-amúgy ellensúlyozni, mert itt csak 36 magánzárka áll használatára, holott a törvény 30-ik §-ának szigorú megtartása esetében 100-ra lenne szükség; a 29. §. szerint pedig, hogy t. i. a fegyenczek éjjenkint elkülönítve magánzárkában legyenek elzárva, éppen oly nagy számra, mint a mennyi a fegyenczek összes száma, tehát 600 zárkára. Ily viszonyok közt az igazgatóság kénytelen a beszállított fegyenczek közül kettőt s hármat is egy zárkába tenni, a mi a törvény javítási céljának természetesen meg nem felel. Az éjjeleket pedig a fegyenczek közös nagy hálótermekben töltik; 20—30—40 fegyencz egy szobában összezsúfolva, hol a jelen lévő örök, bármily éberem s gondosan őrködjenek is, a mi nem mindig várható a gyakran rest és álmos emberek részéről, sohasem képesek meggátolni a veszélyes érintkezéseket, összesugásokat, szavak s jelek kicserélését, s mind azon ügyesen és furfangosan kieszmélt s végrehajtott visszaéléseket, melyek a javítás magasztos céljait nagyrésztben meghiúsítják. Napvilágnál, a munkatermekben, műhelyekben, a sétáknál s az isteni tisztelet és oktatás helyiségeiben a felügyelet még csak tűrhetően eszközölhető, de a közös hálótermek gyengén világított félhomályában, a pislogó lámpák halvány és kétes fényénél, az

alvók vagy alvást tettetők hortyogásának concertjében, a helytelen és veszélyes érintkezések ellenőrzése csaknem lehetetlen és százféle kijátszásnak van kitéve. Hasonló eset van a többi fegyintézetben is. Lássunk számokat. A vácsi kerületi börtön s államfogházban a rabok létszáma 600-on felül van, a büntetést megkezdő újonczok száma több mint 300, a magánzárkák száma csak 37. A lipótvári ker. börtönben a létszám 700, szaporulat körülbelül 260; a külön lépcsőházzal s zárt folyosóval ellátott magánzárka-épületben csak 70 zárka. A munkácsi fegyházban létszám 500 körül; szaporulat évenként 230 fegyencz, magánzárka csak 19. A mária-nostrai női fegyintézetben 600-ra menő létszám, s egy évi több mint 200 főnyi szaporodás mellett éppen csak 9; végre a szamosújvári fegyházban közel 900 főnyi létszám s 250 főnyi szaporulat mellett a magánzárkák száma csak 27. Látszik ezekből, hogy a törvény céljának s rendeletének megfelelő fegyházunk éppen nincsen, sőt azt sem egyik, sem másik csak meg sem közelíti. Egyedül a szegedi kerületi börtön az, mely a kívánalmaknak teljes mértékben megfelel.

Az előhaladás azonban folyton mutatkozik, mert míg 1882-ig országos fegyházainkban őrzött több mint 3000 fegyenczre csak 78 magánzárka esett, azóta a magánzárkák száma Lipótvárt 70-el, Nagyenyeden 66-al, Szegeden 170-el, összesen tehát 306-al szaporodott; a sopronyi fegyház legközelebb befejezendő felépülése után pedig egyszerre 684-el fog szaporodni, s így a zárkák száma 1068-ra emelkedni. E gondoskodás, mely a zárkák számát három év alatt 78-ról 1068-ra emelé, reméllenünk engedi, hogy az állapot fokról fokra javulni fog.

Fegyházaink ilyen állapota mellett legalább egy minta-fegyház felállítása méltán sürgettetett minden oldalról, s megelégedéssel kell főlemlítenem, hogy az említett nagy cél, t. i. a büntetéssel összekötött javítás célja felé a Soprony mellett épülő fegyház által nevezetes lépés van megtéve; mert bár ott sem épül egészen új fegyház, hanem csak egy volt czukorgyár szereztetett meg s alakított át fegyházzá; ezen átalakítás azonban a javító rendszer kívánalmainak lehetőleg megfelelő módon eszközöltetik; az átalakított s új szárnyakkal kiegészí-

tett épület 684 magánzárkát foglaland magában, melyeknek egy harmada éjjeli s nappali, tehát szakadatlan elkülönítésre fog használtatni, két harmada pedig csakis éjjeli elkülönítésre szolgáland. Itt tehát majdan az újonczok elkülönítése a törvényparancsolta időtartamra, s az összes fegyenczek éjjeli különzárása, és az összes zárkáknak nem ugyan egyetlenegy pontról, a mi csak sugáralakú épületekben lehetséges, de mégis két pontról való áttekintésének lehetsége megvalósúl. Ily czélszerű berendezés mellett csak helyeselhetem, hogy az igazságügyi kormány egyelőre elsőbbséget adott meglévő épületek megszerzésének s átalakításának, a sokkal drágább egészen új építkezés felett. A Soprony melletti, nem sok idő múlva készen álló fegyház vagyonos, művelt, iparos vidéken, nagyobb kereskedő város közelében, de mégsem annak falai közt fekszik, a mi egészségi szempontból, főleg ragályos betegségek kiütése alkalmával, igen czélszerű, s a fegyházi ipar szempontjából, a fegyenczmunka eredményeinek könnyebb s biztosabb értékesítése által, éppen oly előnyös, mint ellenkezőleg nemelőnyös az illavai fegyrintézet geográfiai fekvése. Tapasztalás szerint egy minden kívántságnak megfelelő új fegyház kiépítése s felszerelése 600 — 800 fegyencz részére körülbelül 800 ezer — 1 millió forintba kerül, míg a Soprony melletti átalakított s a teljes czélszerűséget megközelítő fegyház, hivatalos adatok szerint, csak 380,000 forintot vesz, az előírányzat szerint, igénybe; s ily adatok mellett, bár nem tartozom azok közé, kik helyeselni tudnák, hogy az igazságügy terén, melynek czélszerű berendezése- s művelésétől az állam legmagasb érdekei, hitele, becsülete, biztonsága, jólléte függenek, szűkeklő pénzügyi aggodalmak s nem a kellő helyen alkalmazott fősvénykedés szerepeljenek, melyek minden tökéletesb s nagyobbbszerű előhaladásnak útját állják: szívesen elismerem mégis, hogy ha a kívánt eredményeket olcsóbb áron is elég jól el lehet érni, viszonyaink közt a takarékosság e téren is oly erény, mely csak dicséretet érdemel. Ezen építkezésre, — mert egy volt czukorgyár némely részeinek felhasználásával készül — több oldalról már eleve kárhóztató ítélet mondatott, de, meggyőződéseim szerint, alaptalanúl; mert csak így sikerül egy a tökéletest megközelítő fegyházat, mely az említett nagy

létszámnak megfelelőleg máshol legalább is egy millió forintba kerülne, a mondott, nem is felényi összegért előállítani. Mint a rajzokból látom, az állam által megvett volt czukorgyárnak csak középszárnya tartatik meg, a mit lehetővé tett ama körülmény, hogy a gyár egy (1) méternyi vastag fő falai fegyházi célra is elég erősek; hogy a párhuzamos oldalfalak éppen oly távolban állanak egymástól, hogy közibök szabályszerű nagysággal bíró 2 zárkasor s egy nyitott folyosó elfér, s végre, hogy semminemű közfalak sem léteznek, melyek megbolygatása által a főfalakat meg kellene gyengíteni. A tömérdek épületanyag, mely az elbontott mellékrészekből kikerült, majdnem egymagában kiadta a szükséges anyagot az oldal-szárnyak előállításához, melyek a középszárny mind két végére függélyes irányban esnek úgy, hogy ha nem is csillag-alakú, de mégis panoptikus szerkezetet nyer az épület, mely két pontról teljesen áttekinthető lesz. — Ha tehát e fegyház, ima- s munkatermeivel, különálló kórházával, iskoláival s gazdasági épületeivel teljesen elkészül, birni fogunk benne oly fegyházat, mely a törvény rendelkezéseinek pontos végrehajtására teljesen alkalmas lesz. Az állítólag egészségtelen ottani víz miatt emelt kifogás is meg van czáfolva a hivatalosan elrendelt vegyészai analysis által.

A mondottakból különösen abból, hogy ma fennálló hazai fegyházaink régi várak- s zárdákból alakítottak át fegyintézetekké, természetesen következik, hogyha valaki oly eszméssel vagy inkább ideálokkal, s oly magas várakozásokkal eltelve lépne be hazai fegyházainkba, melyeket a pentonvillei mintafogház, vagy a glasgowi, genfi, brucksáli, s hasonló tökélyű intézetek látogatásából hozott haza, hol mind azt létesítve találta, a mit mély eszmélet, s hosszas tapasztalás a fogházépítés s berendezés tárgyában ajánlatosnak bizonyított, a ki oly építkezést keresne itt, mint az említett legtökéletesebb intézetekben látott, a fegyházat alkotó részek oly szerkezetét, hogy azok egy közös középpontból sugározva ki, teljes összhangban álljanak, s minden irányban szabad áttekintést s könnyű járulást engedjenek: nagy mértékben kellene csatlakoznia.

De a ki ideálokat nem hord agyában, a ki volt törvény-

hatósági börtöneink nagyobb részének korábbi, s részint még mai állapotát tartja szeme előtt, a ki tudja, hogy azon képek, melyeket hazai börtöneinkről regény- s novellairóinknál, Kölcsey »Vadászlakában« Kuthy Lajos »Két elítéltjében« s Jókaynál több helyütt hideg borzalommal olvasunk, nem a felizgatott költői képzelet tulságos rajzai, hanem a valóság el nem torzított hű képei; a ki leszállott valaha a sötét, szemetes lépcsőkön a sápadt inség s penészes rothadás ama rossz légű, s rosszúl világított üregeibe, hová a büntetéseket s velök együtt a vizsgálat alatti gyanúsítottakat is zárta a bosszúálló közhatalom, a ki saját szemeivel látta, mint én magam is, a mit a költő tolla élénk színekkel, de éppen nem nagyítva leirt »tiz zug, melynek körtere hat négyszeg öl, magassága nyolcz láb, világa ködszürke, hol az eledel ízetlen pép, az ital harmadnapos víz, a laktársak, két beteg gyermek, kik egy padláson gertyával játszva, gyujtogatók lőnek, s hét rabló, kik dicsekedve regélik cartouchei hőstetteiket sat.«: az ilyen ember örömmel s meglelégedéssel fogja szemlélni fegyházaink jelen, bár nem tökéletes, de folyton előre haladó állapotát. Börtöneink említett multja után, s egy részüknek jelene mellett is, a bár kisebb-szerű tökéletesedést s haladást is örömmel, s annak eszközlői iránti hálával kell üdvözlennünk. Gazdagabb s műveltebb államokban is csak igen kivételesek az eszménynek megfelelő intézetek; a londoni nagy Millbank-Penitentiary, mely Bentham Jeremias módosított terve szerint 1810-ben épült, egykor elragadtatást ébresztett látogatóiban, s bennem is; egy középpontban összefutó, s az egésznek áttekintését lehetővé tevő szerkezete, a benne uralkodó rend és tisztaság, egészséges étel, ital, emberi bánás, a rabok nevelésére és javítására fordított figyelem, s más fényoldalai által, és mégis csakhamar észleltetett, hogy az említett nemes czélt teljesen el nem lehetett érni a rosszúl választott hely, mély, nedves, s a szomszéd gyárak miatt is egészségtelen fekvés, az egészen körülépített s a szabad légjárás előtt elzárt szűk udvarok miatt, mely hiányok eredményeül nagymérvű halandóság s buskomorság kezdett uralkodni s a magánrendszer szigorát enyhíteni kellett emberiségi tekintetből. Ehhez járult a magánzárkák körfalainak a hangot át-eresztő s így a rabok közti közlekedést teljesen gátolni nem

képes hiányos szerkezete. Ezen, a figyelmet kikerült s csak későbbben, a tett tapasztalások folytán észlelt okok miatt azután a javítás célja és sikere nagy részben meghiúsult. Middlesex grófságnak coldbathfieldsi javító háza, a halhatatlan nevű emberbarát Howard terve szerint épülve, melyben az auburni nevet viselő együtt dolgoztató s hallgató rendszer van legtekintélyesebben keresztülvive, valamint a többi ily rendszerű fegyházak is, a házi fegyelem fentartására szükséges kegyetlen eszközökkel, melyek közt korbács, koplaltatás, tapodó malom folytonosan szerepel, a bennök uralkodó rend, tisztaság s oktatásra fordított nagy figyelem mellett is igen távol állanak az ideáltól, melyet az általam látott intézetek közt csak a pentonvillei s a glasgowi és genfi közelít meg. Ily csak fokonyként elérhető ideálok utáni törekvés ne tegyen bennünket túlkövetelőkké, midőn hazai fegyházainkról mondunk ítéletet.

A kir. igazságügyminisztériumhoz, melynek kebelében a fegyház- s börtönügyet jelenleg László Zsigmond miniszteri s Kelemen Mór osztálytanácsos urak, az e téren nagy érdemeket szerzett Csillagh László min. tanácsos utódai, a szent akaratú s nagy tudományú miniszter főfelügyelete alatt, kinek ez ügy iránti meleg érdeklődését s humánus és felvilágosodott felfogását az új büntetőtörvény végrehajtása tárgyában 1880. évi augusztus 9-éről 2106. sz. alatt kiadott rendelete s kimerítő utasításai élénken tükrözik vissza, kitünő szakértelemmel s buzgósággal vezetik, az összes hazai fegyházak s ker. börtönök igazgatóságai évenként statisztikai táblázatokat küldenek be, melyek tárgya és tartalma a következő: I. A fegyház helyiségei, azok térfogata s leírása. II. Az igazgatási s őrködő személyzet létszáma. III. A fegyházak létszámának változatai, a szaporulat s csökkenés kimutatása, az élelmezési napok száma. IV. A fegyházak személyes viszonyai. V. A munkaviszonyok az intézetben, a munkanapok száma, a munkafajok, a fegyházak keresete. VI. Oktatás, isteni tisztelet, vallás. VII. Az egészségi állapot, előforduló betegségek mennyisége, minősége, fajai. VIII. Az elbocsátott fegyházak személyes viszonyai, a megkegyelmezettek, feltételes szabadságra bocsátottak, visszaesők száma s arányai, az elbocsátottakról gondoskodásra vonatkozó adatok. E táblázatok jegyzetekkel vannak kísérvé, s egyes (különösen

az illavai, szamosújvári) fegyintézetek igazgatói, lelkészei s orvosai még kimerítő, tanuságos jelentéseket is szerkesztenek, kiterjeszkedve a tapasztalatokra, észlelt hiányokra és szükségességeknek vélt javításokra is. Ha ezen jelentések, s azokhoz csatolt szabályszerű, többé kevesbbé tökéletes táblázatok gazdag adatainak átnézéséhez még a személyes látogatás, a közvetlen szemle benyomásai is járúlnak, meglehetősen hű és eleven képet lehet szerezni a fegyintézetek állapotáról, s alapos tájékozást nyerni úgy a hiányok, mint a haladások felől. Mindannak, ami e jelentések s a személyes szemle alapján főlemlítendő, főjelentősége abban fog rejleni, hogy a hazai közönség tájékozást s meggyőződést nyerhessen az óriási különbségről, mely a régiebb állapotok, s jelenlegi fenytő rendszerünk közt mutatkozik, s e különbségben az alkotmányos aera s felelős nemzeti kormány egyik oly áldását tekintse, mely előtt csak a szándékos rossz akarat hunyhat szemet. E rendszert, a régi nyomorúság kisért helyén, az 1843-iki humánus javaslat alapjára helyezkedő nemzeti kormánynak 1874. febr. 18-án 696. szám alatt, s 1880. augusztus 9-én 2106. szám alatt kiadott szabályrendeletei léptették életbe, s a kormány azóta is folytonos emberbaráti figyelemmel kíséri s időről-időre gondosan javítgatja — a lehetőség korlátai közt — a fegyházi állapotokat. A haladás, legalább Illaván, melyet ezúttal meglátogatni alkalmam volt, folytonos, s alkotmányos és felvilágosodott nemzeti kormányunk, s az ügyet vezető férfiak buzgósága e téren őszinte elismerést érdemel. Nagyobb eredmények csak nagyobb költségek áldozásával hozhatók létre; itt, legujabb időben, a kedvező ha nem is teljes eredmények, nagyobb összegű befektetések nélkül lettek elérve az igazgatóság által és pedig úgy szellemi, mint munkakifejtési, s ebből származó jövedelmezési tekintetben. De ezek előleges főlemlítése után lépünk be már a fegyház falai közé.

II.

A benyomás, mely egy fegyintézet meglátogatása közben, az emberiség java iránt fogékony keblet érinti, kétségkívül szomorú, mert lehetetlen, hogy a gondolkodó s érző emberbarát

kedélyére leverőleg, s elszomorítólag ne hasson több száz mogorva, halvány, egyforma fegyenczruhába öltöztetett embertárs látása, kiket az állam büntető hatalma kénytelen volt szabadságuktól hosszú időre megfosztani, s mint a szabadság jótéményére méltatlanokat, gépekké aljasítani; de ha az az ember, ki e rendezett, tiszta helyiségeken átvonúl, ismeri és látta hazai börtöneink előbbi s részben még ma is létező állapotát, ismerte a nyirkos, bűzös, sötét, szemetes, életölő helyiségeket, a rothadt szalmát, a nehéz csörgő lánczok tragicus zenéjét, a dögleletes physikai s erkölcsi légkörben senyvedő nyomorultakat, kik szcnnnyben heverve tanulják egymástól az erköcs-telenség s bűn förtelmeit: lehetetlen, hogy a szomorú benyomás mellett örömet s meglegedést is ne érezzen, ha észleli a mult s jelen közti lényeges különbséget, az emberiség diadalát, a nemesebb irányban tett haladásokat. Túlzó és esztelen érzélgés volna kétségkívül azt követelni, hogy a büntetésre méltóknak talált büntettesek valamely nagyobb fokú jóllétben vagy kényelemben részesíttessenek; mindenkinek be kell látnia, hogy ily túlvitt érzélgősség helyén kívül lenne a gyilkosokkal, rablókkal, tolvajokkal, csalókkal szemközt, s megsemmisítené a büntető igazságszolgáltatás célját. A ki embertársainak jogait sértette, a társadalomra nézve veszélyes lett, s ezáltal a törvényes büntetést megérdemelte, kell, hogy lakoljon, s érezze a büntetés súlyát. Képtelen bolondság lenné a fegyenczekben aféle gondolatot ébresztteni, hogy a fegyházban jó dolguk van, hogy az ottani életet valódi, komoly büntetésnek ne tekintsék, hanem oly pihenőhelynek, melyben több kényelmet s jobb létet találnak, mint a milylenben jó magokviseletű embertársaik a külvilágban részesülnek. A rabló, a gyilkos, a csaló, a tolvaj, a hamisokmánykészítő, a hamis esküvel játszó gonosztevő ne lakják kényelmes, majdnem urias szobákban, míg áldozata talán hideg földön fekszik, fűtetlen viskóban didereg s nyomorog, ne egyik puha fehér czipót s pecsenyét, míg becsületes rokonainak ott künn elegendő fekete kenyere alig van. A philanthropia, a humanizmus, nem mehet azon szélsőséig, mit gr. Széchenyi István »misericórdianusság«-nak nevezett; hogy gonosz embertársunkat többre becsüljük, mint az maga magát becsülte. De más részről az emberiség s az elté-

vedtek iránti könyör nemes érzelmét sem szabad mellőzni, mely a fegyenczet is embernek tekintí, s minden kinzást s bántó és elkeserítő lenézést és kinéletlenséget kárhoztat. A megtorlason kívül egy másik nemesebb s magasabb czélnak is kell lebegni a keresztyén törvényhozó előtt: a lehető javítás, a megromlott, elsüllyedt lelkek megmentése isteni céljának, melyet az említett miniszteri utasítás 3-ik §-a e szavakkal fejez ki: »Az országos fegyintézetek feladata az őrizetük alatt levő fegyenczeket pontos és szünetlen felügyelet mellett fogva tartani, s egyszersmind szigorú fegyelemhez szoktatás, beható valóságos oktatás, megfelelő pótnivelés, folytonos munka és példás rend által azok erkölcsi javítását eszközölni«. Ennek eszközei: az egészség lehető ápolása, tiszta lég s környezet, kellő mozgás és célszerű munka, egyszerű, de életfentartó táplálék, s mindenek felett oktatás és lelki vigasztalás. A középkori durvaság, egészségtelen, tisztátlan, nyirkos, és fereglegpte földalatti üregekbe zárta a bűnöst, s ott hagyta nehéz lánczokban rothadni, senyvedni. Ezzel elég volt téve a visszatorlásnak, a társadalom bosszujának, de semmi magasabb s nemesebb cél el nem éretett. A szabadság elvesztése már magában elég súlyos büntetés, s a társaság biztonsága kellőképpen meg van védve az által, hogy a gonosztevők, szigorú elzárás által, ártalmatlanokká tételnek; de magasb feladat, melyet emberi, s keresztyéni kötelesség parancsol, hogy a rabok nevelésben, oktatásban is részesüljenek, s a mennyire lehet, megjavíttassanak, s belőlök, a büntetés kiszenvédése után, jó és hasznos polgárok képeztessenek. S hogy ez sok esetben lehetséges: a jól rendezett fegyházak eredményei bizonyítják.

E nagy és szent feladat ideálja lebeg egy kötelességét nemesen értő s érző fegyházi igazgató előtt. Mindazt, a mi e cél elérésére, vagy legalább megközelítésére vezethet, összehangzatos harmóniába hozni, a szükséges katonai szigor s fegyelmet emberbaráti szelidséggel, atyai indulattal mérsékelni, a gondjára bízott fegyenczek egyéni tulajdonait, vérmérsékletét, különböző lelkületét s műveltségi fokát gondosan tanulmányozni s kiismerni, mily végtelenül nehéz, és ha jó eredményre vezet, mily végtelenül háladatos szerep! Ném ismerek szebb és nemesebb feladatot, mint a fegyintézet igazgatójáié. Ő az inté-

zet valódi lelke, vezérszellem, ki a sokfelé szétágazó, s gyakran felette szövevényes kötelességek csomóját intéző kezében tartja; tábornok, kinek élesen látó, parancsoló szemei előtt meggörnyedjen a rossz akarat, a makacs dacz, az ellenszegülést megkísérlő merészség; de egyszersmind atya, ki jeleit adja, hogy a fegyenczek nála nem csak igazságos, hanem egyszersmind jóakaró, szeretetteljes bánásra, s emberbaráti részvételre számíthatnak; böles pszichológ, ki a szívekben és vesékben olvasni iparkodik, a komoly magábatérés, s javulás jelenségeit azonnal észreveszi, a csak tévedteket, a csábítás gyarló áldozatait, a megátalkodott, megromlott lelküektől megkülönböztetni tudja, s alattvalóit helyesen, czélszerűen osztályozni, igazságosan sújtani és jutalmazni, rettenteni s emelni képes. Főképpen tőle függ, a fegyintézeteink feltűnő hiányai mellett is eszközölhető jó siker. E sajátságos, elkülönzött, gyászos világban, a külvilággal csak keveset érintkezve, maga is félig-meddig rab — nem egyszer komoly veszélynek is kitéve, valódi hősi szerep az, melyre vállalkozott és ha annak megfelel becsületesen és lelkesen, oly érdemkoszorút fűz gondban izzó halántékai körül, milyennel a közszolgálatnak csak kevés harczoa dicsekedhetik. A fegyelmet, a munkarendet, oktatást, stb. illető szabályzatok és szervezetek, melyeket a törvény s a kormány előir, csak holt váz, melybe a fegyházi tisztviselőség, s főkép az igazgató önt életet; a hézagokat s hiányokat, melyek a bármely gondosan előre kidolgozott rideg szabályok mellett mindenkor fenmaradnak, s melyeket csak az élet s tapasztalás mutat ki, pótolni és betölteni, a száraz gépezetet folytonosan olajozni az ő hivatása. Ő teremti meg azt a §-usokba nem foglalható, éltető s mozgató szellemet, mely a sikernek feltétele. Nem lehet tehát elegendő óvatosnak lenni azon férfiak kijelölésében, kikre e fontos feladat bízatik. Ne csak a kellő képességgel, műveltséggel legyenek felruházva, hanem hivatással, szeretettel, lelkesültséggel kell bírniok, nagy erőfeszítést s feláldozást igénylő hivatásukkal szemközt. Mi lenne a javításra is irányzott, nagy fegyintézetekből, ha azok igazgatóit ma is családi pártfogás, kortesérdekek, s mindenféle mellék-tekintetek alapján, másnemű szolgálatok díjául, neveznék ki, mint történt egykor a megyei ügynevezett várnagyokkal, kapitányokkal, kik

sokszor befolyásos megyei családok olyan tagjaiból szemeltettek, kik tudatlanságuk miatt más hivatalra alkalmazhatlanoknak tartattak, s dáridókban, koresmai harcokban tettek szert erélyesség hírnevére. A képzettség, a tájékozottság, a szakértelem megszerzésére sikeres hatással lehet, ha a kiszemelt fegyházigazgatók, nehéz helyzetük elfoglalása előtt, külföldi elsőrendű, jól berendezett minta-fegyintézetek megismerésére küldetnek, de ez magában nem elég. Mint az 1867-ben megjelent s egyetemi pályadíjra érdemesített igen tanuságos munka, a »Börtönügy« lelkes, fiatal szerzői, Pulszky Ágost és Taufer Emil, ez utóbbi jelenleg a horvátországi lepoglavai fegyház igazgatója, s a börtönügytan ernyedetlen művelője, egy tökéletes fegyházigazgató eszményképét felállítják, szigorú becsületesség, rendíthetlen kötelességérzet, szilárd akaraterő, önmegtagadás, emberismeret, műveltség, felebaráti szeretet, vallásosság, erkölcsi és személyes bátorság, szükséges alkatrészei azon egész képnek, mely egy hivatásának minden tekintetben megfelelő fegyházkormányzó tiszteletre méltó alakja. Ha alattvalóiban maga iránt tiszteletet gerjesztetni, s egyszersmind azok bizalmát megnyerni nem képes: czélt érni nem fog. Magasb műveltséggel is kell birnia, hogy a statisztikai adatokat, melyek a czélszerű reformok alapját képezik, gondosan s híven összeállítani, s azokból a gyakorlati következtetéseket levonni s a jellemző egyes eseteket mélyreható bepillantással észlelni, az okok hatását, az eredmények elemeit, megfigyelése s tapasztalatai nyomán kimutatni, s az intéző hatalom elébe czélszerű javítási s előhaladási javaslatokat terjesztetni képes legyen.

Oldalánál van, és segédkezik a lelkész s a tanító, és ismételve mondom, hogy nem ismerek szebb hivatást, nemesebb feladatot, mint a fegyházi lelkészé, s nem ismerek nagyobb érdemet, mint istennek e szolgájáé, ha kötelességeit világosan felismeri s híven teljesíti. Mióta a büntető rendszernek újabb felfogása szerint, miként ezt a humanitás és bölcsészet, a közép-kori durvaság és bosszulihegő kegyetlenség helyén, felvilágosultabb korunk dicsőségére érvényesítették, a büntetés céljául már nem csak a megzavart jogrend megtorlása, hanem a törvényt megsértő s ezért méltán büntetett bűnösnek egyéni javítása s a társadalom részére lehető megmentése is van kitűzve:

azok, kik e nemes cél eléréséhez lelkesült buzgósággal s önfeláldozással járulnak, oly nemes szolgálatot tesznek az emberiségnek, s az államnak, melyet eléggé méltányolni s jutalmazni alig lehet. Pedig vajmi szerény anyagi díjban részesülnek e valódi missionáriusok, kik főképen csak a szent kötelesség hű teljesítésének nemes öntudatában keresik s találják önfeláldozásuk jutalmát. A mai büntető rendszer javítási céljának egyik kiváló tényezője kétségkívül a vallásos-erkölcsi oktatás, a lelkeszi működés, melyet hivei körül a hatályban levő utasítások által körvonalozott kötelességi körében, buzgón s ihletetten teljesít. Ha a lelkész nem csak köznapi türelmet s csekély anyagi jutalmával arányban levő bágyadt robotolást, hanem valódi apostoli lelkesültséget fejt ki szép feladata teljesítésében, még a nem kedvező helyi viszonyok, s a fegyintézetek hiányos berendezése mellett is nagy eredményeket érhet el. A feladatát magasb szempontokból tekintő s nem csupán a rideg hivatalos kötelesség szűk korlátai közé szorító fegyházi lelkésznek teendője, magától érthetőleg, nem csak abban áll, hogy a fegyenczek előtt ünnepnapokon, vagy akár gyakrabban is, egy-egy vallásos és erkölcsi oktatást magában foglaló hosszabb vagy rövidebb beszédet tartson, vagy épen csak abban, hogy velök imádkozzék, s őket a pokol kinjaival ijesztgesse, vagy megtérés esetére a purgatórium fél, vagy a paradicsom teljes jutalmával biztassa, hanem hogy velök minél több időt töltsön, hozzájuk szeretetteljesen közeledjék, egyéni sajátosságait tanulmányozza, bizalmukat megnyerje, barátjuk, testvérök legyen, szívüket, kedélyeiket átmelegítse s a jó tanácsok befogadására képesekké tegye, s így őket, a mennyire ez a szigorubb magánrendszer mellőzése mellett lehetséges, komoly magukba szállásra, bűnbánatra, töredelmességre, törvénytiszteletre, emberszeretetre, a lélekre mindenek felett jótékonyan ható munkakedvre, s istenben való bizalomra bírja. Mind erre sok időt, sok fáradtságot s türelmet, a nehéz siker s gyakori csalódás feletti természetes keserűségnek hősies elnyomását, valódi apostoli s missionáriusi lelkesültséget kell áldoznia. — Ha sikert akar érni, már előzetesen meg kell ismerkednie a fegyenczek multjával, társadalmi s családi körülményeivel, egész szellemi életével, természeti, műveltségi fokozatával, haj-

lamaival, s ösztöneivel, szóval egyénesítenie kell s az egyéniségekhez mérnie eljárását, melynek százféle árnyalata s különbsége van; más eljárás kívántatik a szelid és jámbor, más a durva és daczos egyéniségnél, más a kezdőnél, ki egy szerencsétlen tévedés vagy félrelépés vagy fellobbant szenvedély hatása alatt követte el a büntettet s más ismét a megrögzött gonosztevővel; más a visszaesővel, s azzal, ki csábítás áldozata lett vagy pillanatnyi szenvedély által ragadtatott bűnös cselekményre. Nem csak ünnepeken kell isten ígéjét hirdetnie a fegyenczek felfogásához, ismeretköréhez, sorsához alkalmazott vallásos és erkölcsi irányú egyházi beszédekben, s a kellő hangot eltalálnia, hogy a könnyelműség, nemtelen szenvedélyek, munkátlan-ság szomorú következményeit élénken ecsetelje s ezek feltüntetése által legnagyobb részt elvadult s eltompult hallgatóit a bűnbánat érzelmének felébresztése s elhanyagolt értelmi erejük felvilágosítása által a bűn megtapodott útjának elhagyására, s törvénytiszteletre bírja, s jó utra térítve, azon való kitartásra, ehhez szükséges önbizalomra bírja, nemcsak a szentírást kell magyaráznia s az abból folyó erkölcsi tanításokat levezetnie s reájok ügyesen alkalmaznia, hanem kell, hogy a lelki gondozása alá adott fegyenczek valódi atyja, testvére, őrszellemé, folytonos lelki gyámola s tanácsadója legyen, a kórházban levőket látogassa, s azoknak bármely időben kifejezett óhajára, vagy a nélkül is, a vallás vigasza után esengő lelküket kielégítse. Az ő hivatása, hogy az iskolaköteles fegyenczeknek hetenkint nehányszor hitelemző vallásos oktatást tartson s ezt, az iskolai oktatáson kívül is, kiterjeszsze az iskolába nem járókra főleg azokra, kikről észleli, hogy a jóban ingadoznak s a javulási előhaladásban támogatásra szorulnak, s kiknek ismert előélete és erkölcsi állapota ezt különösen igényli. Az ő hivatása, hogy a kiszabadultakat, távozásuk előtt, jó tanácsossal ellássa, s minél hatályosabban lelkükre kösse az intézetben átvett vallásos-erkölcsi oktatások megtartását s követését, a reájok váró külső élet veszélyeivel s csábjaival szemközt, s a visszaesésre vezető alkalmak s emberek gondos kerülését, a bűnös gondolatok s kívánságok tenyésztő meleg ágyaúl szolgáló henye s munkátlan élettől való óvakodást, a mérsékletességet, szorgalmat, felsőbbség iránti engedelmisséget s törvénytiszteletet. Külön-

sen az ő hivatása az is, hogy a feltételes szabadságra bocsájtottakat figyelmeztesse az e tárgyban kiadott utasításokban előirt kötelességeikre, s minél melegebben ajánlja azoknak az éretnyes, jó magaviseletet, hogy a szabad életben is méltóknak találtassanak a törvény e megnyert kedvezményére, addig is, míg teljes felszabadulásuk órája üt; a megkegyelmezetteknek pedig minél hatásosabban emlékükbé vesse elbocsájtásuk végperceiben, hogy a királyi kegyelem e becses ajándokát mindig lelkök előtt tartva, jó viseletükkel arra magokat mindinkább méltókká tegyék. Ha meggondoljuk, minő társadalmi elemekkel van itt a lelkésznek dolga, hogy ezen egész tömeg, melyre átalakítólag kell hatnia, heves indulatok, gonosz szenvedélyek, bosszuállás, könnyelműség, munkakerülés, elhanyagolt nevelés, szesz italok mértéktelen élvezete, mély tudatlanság, nyomasztó szegénység áldozataképen került a fegyházba, hogy a nagy rész olvasni sem tud, éppen semmi vagy csak igen hiányos vallásos ismeretekkel van ellátva, templomot, iskolát soha se látott; pusztákon, bikák és farkasok közt, vagy utczai szemetén s bünbarlangokban nőtt fel, s részint elkövetett büntettének világos tudatával se bír, azzal dicsekszik, vagy azt igen természetesnek s helyesnek találja: mennyi időbe, fáradságba, ékeszólásba kerül e vadembereket az erkölcs és vallás igazságaira megtanítani, előttük egy új világot nyitni, s így őket lassankint magukba szállásra, töredelmességre, bünbánatra, engedelmesiségre, sorsukban megnyugvásra, kitérésre, szabályszerű, rendes és tisztességes magaviseletre vezetni.

Legfőbb gondot s figyelmet kell fordítani a fegyházi lelkésznek a magánzárkákban elhelyezett ujonczokra. A magánzárkák czélja, s a törvény azon bölc (fájdalom, nálunk ekkorig életbe csak kis részben lépett) rendelete, hogy a fegyenczek, beszállíttatásuk után, magánzárkákban elkülönítve tartassanak, a csöndes magábaszállás eszközlésére van irányozva. E magányban töprengő, önmagukkal küzdő, vergődő lelkeket, naponkint felkeresni, s a magukbaszállás erős harczában gyámolítani a lelkész legszebb feladata. Hogy ezt sikerrel tehesse, tanulmányoznia kell a bíróságok vonatkozó ítéleteit s az ítéletek indokait, értesítést szerezni a fegyencz előéletéről, multjáról, családi s egyéb életkörülményeiről, erkölcsi tulajdonai-

ról, s hajlamairól, hogy ezekhez alkalmazhassa oktatásait, melyek a magányban kétségkívül legerősebben hatnak a fegyencz lelkületére. Annál sajnósabb, hogy a magánzárkák kevés száma, s a tömeges beszállítás ennek meg nem felelő arányai miatt, a fegyenczek a törvényben meghatározott időt megközelítőleg sem tölthetik magánzárkában, s így a sikeres magábaszállás első feltétele hiányzik.

Ki akartam ezekben emelni a fegyházigazgatás lényeges kellékeit. Az igazságügyi kormány legfőbb felügyelő hatóságának kötelessége az érdemeket kiismerni, méltatni s jutalmazni, és arról, hogy e helyek alkalmas egyénekkel töltsenek be, s a nem arra való elemek e végtelenül fontos állásról elmozdításának, lelkiismeretesen gondoskodni. Vítás kérdés marad, hogy az igazgatói fontos állás, czélszerűbben bizható-e katonákra vagy orvosokra vagy lelkészekre? — mindegyik nézet mellett vannak támogató okok. A gyakorlati angolok leginkább katonaviselt egyénekre bizzák a fegyházak igazgatását, s így első helyen veszik tekintetbe a szigor, az erély, a fegyelem érdekeit. Fueszlin, a brucksali fegyház hírneves igazgatója, kinek a börtönügy reformja oly sokat köszön, orvos volt. Az erélyes, szigorú katona, a szelid jellemű lelkész s mellesleg még a gondos, emberszerető orvos működésének összhangzó egyesülése képezi azon üdvös harmóniát, mely a magas cél elérésére vagy megközelítésére vezet.

Az illavai fegyház igazgatója Kovách Ernő, előbb honvédtiszt, 1868 óta a váczai, 1874. jan. 24-ke óta pedig az illavai fegyháznál alkalmazva, a ki tehát már 17 évi tapasztalással s gyakorlattal bír, mint látogatásom alkalmával tapasztaltam, a katonai szigort emberszerető szívvvel, s hivatása iránt példás buzgalommal egyesíteni tudó férfiú. Tanuja voltam azon tiszteletnek s bizalomnak, melyben alárendeltjeivel szemközt részesül; majd minden egyes fegyencznek multját, s egyéniségét ismeri, s így azon osztályozásra, melyet tökéletesen keresztülvinni ugyan nem lehet, de a mely, tökéletes magánrendszer hiányában, a cél megközelítésére nézve nélkülözhetlen, s ha tökéletes nem lehet is, mindazáltal sok részben üdvös eredményekre vezet, teljesen képes. Oldalánál van egy ellenőr, s három tiszti őrök, kiknek egyike az igazgatósági iktatót s kiadó hiva-

talt, másika a fegyintézeti iparüzlet, s a fegyenczmunka elszámolását, harmadika a rabok élelmezését vezeti, továbbá egy római katolikus, egy helvét hitvallású s egy görög keleti lelkész. A helvét hitvallású lelkész, Várady Bálint, saját hivein kívül az ágostai hitvallásúakat is oktatja, s az intézetben benn lakván, a munkának szellemi részében kiváló részt vesz. A mózes vallású fegyenczeknél, kiknek számuk csekély, a helybeli rabbi működik. Van továbbá alkalmazva egy tanító s egy rendes orvos; végre: az iparüzleteknél 2 polgári állású egyén van rendes munkavezetői alkalmazásban, és ugyan egyik az asztalosok-, másik az esztergyárosoknál.

A fegyőri személyzet áll 1 őrpapácsnok, 7 főfegyőr s 86 első- és másodosztályú fegyőrből, összesen 94 emberből. Ezenkívül van az intézetnek, melyben a legnagyobb s legveszélyesebb gonosztevők őriztetnek, rendes katonai őrsége is, melynek feladata az intézet külső őrzése, s a biztonságnak és rendnek szükség esetében fegyveres erővel is megvédése, illetőleg a fegyőrség támogatása, mire azonban az utóbbi években szükség nem volt. Áll e katonai őrség egy vezénylő tisztből, a ki rendesen főhadnagy, egy számoló őrmester, 2 őrzető s 35 közlegényből, kik az intézeten kívül, de annak közelében, a kis mezővárosban 500 forintért a megyétől bérben birt magán-épületben vannak elszállásolva. A tisztek s legények időnként rendszerint minden három hónapban váltakoznak. Ez őrség rendes szolgálata 4 őrszemnek vagy strázsának kiállítása éjjel s nappal, melyek közül 3 a fegyintézet körül, egy pedig a lak-tanya előtt, aviso-állomáson van elhelyezve; ennélfogva naponkint 12 ember áll tényleges szolgálatban, 12 ember készletben, 12 pedig szabad időt élvez a városban.

A szolgálattevő fegyőrségi személyzet terhes és nagy felelősséggel járó munkát végez, melyre megfelelő egyéneket találni nem könnyű feladat. Többen bele is fáradnak a nehéz életbe, s önként kéri elbocsáttatásukat. 1883-ban négy s 1884-ben hét bocsáttatott el nem elég jó magaviselet miatt, s fegyelmileg 37 esetben voltak büntetve. Nagy többségük azonban jó minősítéssel bír, s az összes számból 34 tud írni s olvasni; magyarul beszél 78, németül 77, tótul 91, románul 6. Öt beszél négy nyelven, 51 három nyelven, a többi, kivévén

ötöt, ki csak egy nyelvet bir, legalább két nyelven. Eme soknyelvűség okvetetlenül szükséges az illavai fegyenczek őreiben, mert ide az egész soknyelvű országból mindenféle nemzetiségű fegyenczek hozatnak, míg más fegyintézetek kisebb körökre, bizonyos megyékre szorítkozva, a sok nyelvtudást nem annyira igénylik.

Az eredetileg nem fegyházi célra épült helyiségek, melyek — mint már említettem — már mostanig is annyiba kerültek 1855 óta, hogy ez összesen a célnak teljesen megfelelő mintafegyházat lehetett volna építeni, most is folytonos javításokat s újabb felszereléseket igényelnek, melyeket a gondos igazgatóság időnként javaslatba hoz, s a kormány, a lehetőség határai közt, teljesít. 1883-ik évben 2205 frt 74 kr., 1884-ben pedig 2788 frt 25 kr. adatott ki épületjavításra; leltári tárgyak beszerzésére s kijavítására pedig 1883-ban 809, s 1884-ben 813 forint. Az intézet gyári udvarán álló anyagfészter munkateremmé alakíttatott át, a külső udvaron pedig új anyagfészter épült 4583 frt költséggel. Ezen építkezés által nagy hiány pótoltatott az intézetben, s amaz előny is eléretett, hogy a fegyintézet szűk udvarából a sok faanyag eltávolíttatott, mely tűz esetében igen veszélyes lehetett volna, s az igazgatóságnak sok aggodalmat okozott azon okból is, mert a felhalmozott anyag az udvarokon buvó helyeket képezhetett s a felügyeletet megnehezítette. 1884-ben még engedélyezve lett a fűrészgár-épületnek emeletessé átalakítása, s a külső udvarban, a kertek felé, kerítésfal építése, mire 15,499 frt lett előirányozva s ez évre 10,000 frt utalványozva. A kerítés el is készült; az épülethez szükséges anyagok nagy része beszereztetett. A leltári tárgyak az utolsó évben 200 darab összezsukható vaságygyal szaporodtak, melyek a fegyházi iparüzlet által lettek előállítva 1500 frt értékben; ezen mind gazdasági, mind tisztasági szempontból igen czélszerű tárgyak mintái az országos kiállításban láthatók.

Az intézet összes helyiségeit megjártam. Az épületek s helyiségek a következők:

Van 27 hálószoba a fegyenczek részére különféle nagyságban, melyeknek területe kitesz 2044 négyszögmétert 2.65-től

3.7 méter magassággal s 6513 köbméternyi légűrtartalommal. A hálószobákban, ott létemben, el volt helyezve 560 fegyencz; esett tehát egyre-egyre 3.6 négyszögméternyi tér, s miután a szobák magassága általában 3 méter, jut egy-egy fegyenczre 10.8 köbméternyi űr. Minthogy legalább 16 köbmétert kellene igénybe venni egy-egy fegyencz részére, hogy az egészségi szempont ki legyen elégítve: látszik, hogy az illavai fegyház befogadási képessége az ott őrzött, kerek számmal 600 fegyenczre nem elegendő, mert a fennebb említett 16 köblábnyi űrt véve alapul, csak 407 fegyencznek volna ott helye. A legkisebb szobák, melyek 20—23 négyszögméternyi térfogatúak, 5—5 fegyencz befogadására alkalmaztatnak, s ilyen szoba van 8. Egy szoba van 8 fegyencz által lakva, 3 szoba 14—16 fegyencz, 3 szoba 26 fegyencz, 10 szoba 28 fegyencz, egy szoba 30 s még egy 36 fegyenczczel népesítve. E számok mutatják, mily tágas és népes hálószobák vannak Illaván. Hogy ezen összezárás kénytelensége, s az egyes elkülönöztött éjjeli alvóhelyek lehetetlensége csak hátránnyal bírhat a fegyenczeknek magukbaszállás által feltételezett javulására, s az erkölcsi és érdemosztályzás végrehajtásában is jelentékeny és sajnós akadályt képez, már említettem s minden psychológ érteni fogja. A legszigorúbb felügyelet sem gátolhatja, hogy a fegyenczek össze ne sűgjanak, ne érintkezzenek, egymást ne rontsák; de az egészségre is hátrányos annyi embernek egy szobában összezűfölése. Ezen pedig lényegesen segíteni az illavai zárdában nem lehet, mert egy régi, más célra emelt épületből lehetetlen újat és célszerű felosztásút csinálni, s így csak tűrni kell az ebből eredő hátrányokat s a helybeli hiányt, a menyire lehet, az igazgatás szellemi hatása által pótolgatni, hogy a fegyenczeket, ily mostoha körülmények közt is, testi s erkölcsi egészségben fentartani, sőt előbbre vinni s fokozatosan javítani lehessen. Midőn az illavai fegyház egy része még trinitárius-zárda volt, akkor a mostani nagy hálószobák helyén a szerzeteseknek lakhelyül szolgáló kis cellák léteztek, s készakarva lettek, átvétel után, a kis szobákból nagyok alakítva. Jó lenne most a régi kis szobás állapot, s ha egykönnyen lehetne, helyre kellene azt állítani. Akkor, midőn az illavai kolostor fegyházzá átalakítása történt (1855), noha az emel-

kedettebb s emberiesb nézetek és célok, s azok szerint épült fegyházak már ismeretesek voltak a polgárosult világban s nálunk is: más viszonyok közt mégis más szempontok uralkodtak, mint ma. A büntető intézetek főképen a büntetés minél olcsóbb s minél egyszerűbb keresztülvitele szempontjából lettek berendezve; a fegyenczek számára, a közmunkákon kívül, egyéb munka nem létezett; azok erkölcsi javítása, s általában az emberiségi tekintetek számításba kevesebbé vétettek; egészségökkel sem sokat törődött az intéző hatalom, sőt talán kíváncsi volt, hogy a gonosztevők közül minél többen elhaljanak, az életben maradtak pedig »con amore« sanyargattassanak. Ily nézetek alapján készültek a magánzárkákul használható, s a javítás lényeges eszközeül szolgálható kis szobákból nagy termek, melyekben minél több fegyencz összezsúfoltassék, kik azután egymásnak egészségtelen testi és erkölcsi atmoszféráját lehellik be.

A fegyenczek lakására szolgáló nagyobb szobákon kívül 36 kis szoba, úgynevezett magánzárka, van Illaván, s ezek közül is néhány más célra, p. o. zsidó isteni tiszteletre, lelkészek s munka-osztályvezetők szobául van elfoglalva. A földszinten van 12, melyek közül 5 sötét; e 12 zárka négy folyosón elszórva fekszik, s télen át csak a folyosóról, egy közös kályhából, fűthető. — Hogy meleget nyerjenek, a külső faajtókat bezárni nem lehet, s csak a belső vasrácsajtók maradhatnak elzárva, miből az következik, hogy a fegyenczek egymással még gondos felügyelés mellett is, szót s jeleket válthatnak. Egyébiránt a magánzárkák, mint ezt az országos kiállításon, a »fegyencz és rab« munkacsarnokban, mindenki megtekintheti, kettős, ú. m. erős vasrácsos belső ajtóval s erős vaspántos külső faajtóval, mindegyiken szilárd zárakkal, s a közepén rendszeren bezárva tartott, de kívülről nyitható kis ablakkal vannak ellátva, mely utóbbiakon át a fogolyra be lehet látni, s minden perczen megtudni, mit mivel. Összerakható vaságy, szalmazsákkal, mosdóedény, a munkához szükséges asztal, székek s kis fali szekrény a bútort. Az első emeleten, három folyosón van szintén 12 zárka, mindegyik külön fűtéssel; ezeknél tehát az előbb említett baj nem létezik. Ezek világos zárkák, ablakkal kifelé, de ezekből is öt el van foglalva munka-

helyiségnek, s csak hét használtatik saját céljára. A második emeleten szintén 12 világos zárka van. Összesen hát a 36 zárka közül is csak alig 30 szolgál sajátképpeni céljára, tudniillik új fegyenczek törvényszerű elhelyezésére s fegyelmi büntetésre.

Az alsó várkastély-épületben, az igazgató lakása körül vannak az összes irodahelyiségek, a fegyőrök laktanyái s a fő őrtanya. Ott kap hivatalos lakást az igazgató, az ellenőr, a reformált hitv. lelkész, egyik őrnök s az őrparancsnok. A többi említett tisztviselő a kis mezővárosban lakik, szálláspénzt kap, s e részben sok nehézséggel bajlódik, mert e kis, mintegy 1000 lakossal bíró községben alig lehet szállásra szert tenni, s ha van, az is rossz és drága. Ezzel is újra bizonyítva van, hogy igen téves eszme volt annak idejében olcsó, de a célnak meg nem felelő ócska épületeket venni meg, és még nagyobb városoktól s forgalomtól távol eső helyen, s azokat előre ki nem számítható roppant költséggel föltozgatni, hogy végre is a leg-szükségesebb helyiségek se álljanak rendelkezésre. Ha ingyen kapott volna az állam ily régi ketreczeket, még akkor sem kellett volna elfogadni. A katonai őrség is az épületen kívül van, a mi esetleg igen veszélyes lehetne, mert adott esetben ostrommal kellene bevenni a várat.

Az irodákban a rend s ügyvezetés a jelen igazgatóság alatt tökéletesnek mondható, pedig a teendő tömérdek és igen sok ágú. A számadások pontos vezetése, anyagok kezelése, s a rend fentartása 166 különféle könyvet, számadást, nyilvántartást, kimutatást s jegyzéket vesz igénybe, melyek egyes kezelési ágak szerint vannak beosztva. Az igazgatósági irodában, az irodavezető felügyelete alatt vezetetik 46, a pénztárkezelés körül az ellenőr által 24 könyv, s ez utóbbiak közt különféle pénznapló (élelmezési, iskolai általányok, iparüzlet, fegyenczek tulajdon pénzei, építkezés, idegen pénzek stb.); a fegyházi iparüzletnél vezetetik 28 könyv; a fegyenczélelmezés, gazdászat és házi számadások körül az élelmezési tiszt vezet 10 könyvet; az orvos a kórházi kezelés, s gyógyszerár körül 18, az őrparancsnok, a fegyőri szolgálat beosztásáról szintén 18; a tanító a fegyenczek iskoláztatására s intézeti könyvtárra vonatkozólag 5 könyvet, illetőleg iyet vagy táblázatot. Mind

ezen feljegyzések nagy része (56 szám) meghatározott időben a kormányhoz felterjesztetik. Az illető jelentések és rovatok a miniszeri számvevőséghez, s részint a belügyi és honvédelmi miniszteriumhoz is felküldetnek. Kötelességszerűleg felterjesztendő naponként egy, havonként 9, félévenként 21, évenként 16 jelentés, s még esetleg néhány meg nem határozott időben is. A rendes és bizonyos meghatározott időben, felsőbb meghagyás folytán, kötelességszerűleg felküldött számadások és felterjesztések egy éven át 551 számra mentek. Különféle 56 nyomtatvány, táblázat stb. van készen, melyek pontosan kitöltendők. Az igazgatói iktatóba érkezett 1883-ban 788 szám, s ezek közt 233 az igazságügyi miniszteriumtól, 1884-ben 633 s az i. ü. miniszteriumtól 161. Ezenkívül a fegyintézeti iparüzlethez, mely önállóan vezettetik, érkezett 1883-ban 953 s 1884-ben 857 levél, onnét pedig elküldetett 1133, illetőleg 1100; az összes ily levelek száma tehát több mint 2000, s az igazgatóságiakkal együtt 2800. Látszik e számokból, mily nagy tömegre mennek a fegyintézeti igazgatóságnál az irodai teendők. Mind ez igen sok irkafrkával jár, s nekem azon gondolatom jött mind ezek átnézésénél, hogy talán sok fölösleges munka is végeztetik, s a bürokráciai lomot talán kevesbiteni is lehetne, a nélkül, hogy e miatt a jó rend s a kormányfelügyelet érdeke szenvedne. Az igazságügyminiszter úgylis évenként kiküldött biztosa által szerez tudomást a fegyintézetek állapotáról, a ki ezt megvizsgálja, a szabályok pontos végrehajtása felől meggyőződik, s a fegyenczek kérelmeit és netaláni panaszait meghallgatja.

III.

A kórházi szobák száma Illaván 8, s ezek 75 beteg befogadására vannak felszerelve. A legkisebb szoba is tartalmaz 38 négyszögméter térfogatot 5 beteg elhelyezésére; a legnagyobb betegszoba 85.6 négyszögméternyi, 14 betegre berendezve. Az összes betegszobák ürtartalma 1821 köbméter, miből egy-egy betegre azon esetben, ha a kórházi szobák teljesen meg vannak töltve, 21.2 köbméter jut, de a betegágyak nem lévén egyszerre mind elfoglalva, valóban jóval több ír számítható. E részben

is észlelhető azon hiány, hogy egyes betegek számára külön kishozobák nincsenek, holott ez úgy gyógyítási, mint erkölcsi szempontból kívánatos volna, ha ugyanis valamely magánzárkában elkülönözve tartott fegyencz annyira megbetegszik, hogy kórházi ápolást igényel, azonnal meg kell szüntetni reá nézve a szükségesnek talált magán elzárást, s a kórházi közösségbe venni fel a beteget, a ki azután a közösségben ront vagy romlik.

Egyébiránt az illavai fegyház s benne lévő kórház levegője igen egészséges, mert a régi vár a Vág folyó kies völgye felett 20—22 méternyi magasságban fekszik s gyönyörű kilátással bir. Ablakaiból messze elláthatni a szép völgy falvaira, kastélyaira s azok felett emelkedő erdős hegyek ormaira, a szemközt fekvő pruszkai (Königseck-féle) toronyra, parkra, s Oroszlánkő romkoronás bérczére.

A fegyházbüntetés végrehajtása tárgyában kiadott miniszteri utasításnak, mely a leghumánus szellemtől van áthatva 6, 14, 22, 29, 32, 50—54, 56, 58, 59, 60. §-aiban foglaltatnak a fegyenczek egészsége fentartására vonatkozó szabályok. Legfőbb eszközei ennek a tisztaság, a szabad levegőn engedett mozgás, megfelelő élelmezés s munkával foglalkodtatás; folytonosan, de különösen megbetegedés esetében alkalmazott orvosi gond. A mi a tisztaságot illeti, az átvett fegyenczeket, mielőtt tiszta fegyencruhába öltöztetnek, megmosdatják, megfürösztik, hajukat rövidre nyírják, szakállukat leborotválják. (6. §.) A nyári évszakban hetenkint egyszer hideg, a többi évszakokban két hetenkint meleg fürdőt kapnak, poros munkával foglalkodók pedig télen is minden héten fürödnek. (53. §.) Ágyszalmájok minden félévben újjal cseréltetik fel; a fehérneműek hetenkint, az ágyi ruhák kéthetenkint tisztákkal váltatnak fel (54. §.) Az intézet minden helyisége tisztán tartatik, a munkaszobák és magánzárkák naponkint kisépertetnek s időnkint kisuroltatnak s a folyosókkal együtt minden évben egyszer kimeszeltetnek, az árnyékszékek s ütülékcsebrek fertőtlenítettnek (50. §.) A helyiségek naponkint szellőztetnek; a kellő hőmérséklet fenntartására az orvos felügyelni tartozik; a légváltoztatás eszközzésére szolgáló készülékek jó karban tartatnak (51. §.) A szabad légjótéteménye azoknak, kik zárt műhelyekben dolgoznak, vagy magánzárkákban vannak elkülönítve, szűkebben méretik. Sze-

rencsések, a kik szabad levegőn, udvarokon s kertben dolgozhatnak s ezek közt a halandóság aránya is kisebb. A többiek naponkint egy órát sétálnak a fegyintézet területén belől, az igazgató által kijelölt rendben, osztályonként, mérsékelt gyorsasággal, köralakban, hallgatva s mintegy öt lépésnyi távolságban lépdelvén egymás után. A séta megosztva, délelőtt 10 s délután 2 órákor történik. (22. §.) A munka, ha nem tulterhelő, az egészség-fentartás egyik legjobb eszköze; a munka nemét, melyre minden egyes fegyencz alkalmaztatik, az igazgató, az orvos előleges meghallgatása után határozza meg. (29. §.) Testi egészségre ártalmas munkanemek meg nem engedtetnek. (32. §.) Még a legsúlyosabb esetekben alkalmazható fegyelmi büntetések közt helyet foglaló testi sanyargatások, lábbilincs, karperecz, kurtavas, lelánczolás, kényszerzubbony-viselés kimérésénél s tartamánál is emberiség-parancsolta tekintet van az egészség- s testi épségre, p. o. kurtavas csak tíz napig, s naponkint csak hat óra hosszat, éjjel pedig épen nem alkalmazható. Mindezen humánus szellemű utasítások Illaván lelkiismeretesen követtetnek. Az udvarok azonban, melyeken az engedett séta történik, nem elég nagyok; egyik 1507, a másik 627 négyszög méternyi. A kert, hol a fegyenczek egy része dolgozik, 15,336 négyszög méter kiterjedésű, de e nagyobb mozgási tér jótéteményében csak kevesen részesülhetnek. Nagy hiány a beosztásban, melyen térszüke miatt segíteni nem lehet, hogy a kórház nincs ellátva a lábbadozó betegek számára külön udvarral, hol a nap nagy részét szabad légen, zavartalanul tölthetnék, mert ugyanazon udvaron kell lelselniök, sétálniok, hol a házi gazdaság egész forgalma mozog, s ezenkívül még az egészséges fegyenczek egy részének is ugyanezen udvar szolgál közös sétahelyül, minél fogva nehéz meggátolni, hogy a kórházbeliek az egészségesekkel ne találkozzanak.

A házilag kezelt ételmezés sokkal jobb annál, melyet bérbeadás útján lehet eszközölni, tiszta és egészséges; nem bő, de elegendő az erő fenntartására. Reggelire, hetenkint ötször, rántott leves, egyszer turó, egyszer szalonnaadag; ebédre négyszer rántott leves és főzelék, háromszor hus, leves és főzelék hussal; naponkint egy-egy cipó, mely legalább két nappal előbb sült; vacsorára csak kenyér képezi a szerény ételmezést; bort

vagy sört megtakarított munkadíjaik egy részéből, mérsékelt mennyiségben vehetnek. Dohányozniok azonban egyáltalán tiltva van. A betegek számára az orvos rendel a kóresethez alkalmazott étellemezést, s mindez külön utasító táblákon jegyeztetik. Levesen, huson kívül bort és sört is kapnak, ha a nyavalya természetete úgy kívánja.

Mindez emberszerető gondoskodás mellett is a betegség arány elég nagy; a fegyenczek legnagyobb részének arczsine, a fegyház egészséges fekvésének daczára is, sápadt és sárga. Végre is keveset mozognak szabad légen; a nagyobb rész egész napon át, sokadmagával, szobába szorítva s ülve dolgozik, és mindnyájan, kivéven a szűk magánszobákban levő kis számot, sokadmagukkal alusznak. Táplálékukban csekély tényező a hus, a mi erősít és pirosít. Saját költségen való külön étellemezés tiltva van: a bünösök e köztársaságában egyenlőség uralkodik, s csak a kitünően jó magaviseletűek részesülnek némi kis kedvezésekben. S hát biz' ez rosszúl eshetik az egykor kényelemben dobzódó uraknak, de a legnagyobb résznek — s lehetetlen, hogy ez eszükbe ne jusson, s hálára ne kötelezze őket a gondoskodó állam iránt — még is jobb anyagi dolga van itt, mint a Vág sovány mellékvölgyeiben lakó szegény tót népnek, mely épen oly nehéz munkát végez, rosszabb kenyérrel s étellemmel táplálkozik, hust nem eszik hetenkint háromszor, sőt évenkint is alig; télen fázik s télen-nyáron pizsokban él, és ha megbetegszik, legtöbb esetben gondviseletlenül elvész. Itt legalább van meleg étel, tiszta ruha, fűtött szoba, s betegség esetében gondozás, orvoslás. Igaz, hogy szabadság nincs, s ezt semmi sem pótolja!

A fegyenczek egészségügyi viszonyairól külön statisztikai táblázat szól. Megbetegedett 1883. év folytán 377, 144-el kevesebb, mint az előző évben; 1884 folytán azonban 446, tehát 69-el több, mint 1883-ban és pedig egy ízben 300, két ízben 99 s kettőnél is több ízben 47. Meghalt 1883-ban 18; 1884-ben pedig 33. Azonban a megbetegedésnek s halandóságnak ezen felüli növekedése 1884-ben, semmi jelentőséggel sem bir s pusztán csak esetleges és nem rendszeres, melyből az egészségi állapot lényeges változására lehetne következtetést vonni; a lappangó kórananyag, mely már 1883-ban gyűlt össze,

1884-ben tört ki, s meglehet, hogy a jövő évben a betegedési s haláleset ismét fogy. Alapos következtetésekre e téren hosszabb időszak megfigyelése kívántatik s Illaván a fegyenczek egészségi állapotára nézve két időszakot kell megkülönböztetni, u. m. 1856 kezdetétől 1867. végeig tizenkét évet az osztrák absolut kormány s a provisorium alatt, s azután 1884 végeig 17 évet, a magyar alkotmányos korszak uralma alatt. Az absolut rendszer és provisorium idejében (1856—1868) 1614 beszállított fegyencz közül elhalt 854, vagyis a létszám 52.9 percentje; jött minden évre 72 halott; a második időszak (17 év) alatt 1703 fegyencz közül meghalt 352 fegyencz, a létszám 20.75 percentje s jut átlag egy évre 20.7 halott. Mily óriási különbség és javulás!

Ennek tagadhatlan oka a két különböző rendszerben fekszik. Az utóbbi korszakban emberiesb bánás, szabályozottabb munkáltatás, jobb ételmezés, gondosabb oktatás, lelkiismeretesb ápolás uralkodik. 1868 óta, a mint említettem, az évi halálozás átlag vége 20 főre megy; e szerint, ha a később kifejtett tényezők amaz első korszakban is alkalmaztattak volna, a halálozási szám sem volna a mostaninál nagyobb s 854 helyett csak 340 halt volna el; elhalt tehát a rendszer hibái miatt 514-el több, a mostani rendes számon felül.

A betegségek nemei közt leggyakoribbak úgy itt, mint más fegyházakban, a légzési s emésztési szervek bántalmai s hevenybélhurut, vérszegénység, váltóláz. A hosszas fogság, kevés mozgás, természetesen megrontja az emésztő szerveket. A feltűnően uralkodó hurutos bajok pedig természetes okot találnak az illavai fegyház különben egészséges fekvésében. Az ország északnyugati határán, a környező hegyek éles levegőjében, kemény ivóvíz mellett, az ország déli részeiből ide jutott fegyenczek lélegzési szervei könnyen megtámadtatnak. — A fegyházépület a Vág vize partján, fensikon, minden oldalról erős légáramlatoknak kitéve, szeleknek nyitva fekszik, s így nagyon is érezhető az erős léghuzam, mint magam is tapasztaltam. Ezekhez járúl, hogy Illaván nagy mérvben üznek oly kézművességeket, melyek a testi erőnek nagyobb fölemésztésével járnak, s hogy itt a legterheltebb bűnösök vannak összegyűjtve, kiket a lelkiismeret kínzó fordulása is gyötör; — éltesb

korú fegyencz is nagy számmal van s a hosszas fogság gyengítő, pusztító hatása kimaradhatlan. 1883 folytán egynek csakugyan sikerült magát felakasztani.

Mindezt összevéve, az egészségi állapot aránylag még elég előnyösnek mondható Illaván. A betegségi statisztikában feltűnő, hogy a halálozás leggyakoribb a beszállítás első évében. Az 1884-iki 33 elhalt ember közül 25 olyan, ki legfeljebb öt év óta volt Illaván.

IV.

A fegyházakban kitűzött magasb célnak, a fegyenczek nevelésének s javításának egyik legfontosb eszköze, a czélszerűen berendezett, a fegyenczeket elfoglaló, őket a rossz gondolatokat tenyésztő henyélestől s unalomtól megmentő, a jövőre egy vagy más irányban ügyességet s képességet kifejtő, s ennél fogva a tisztességes megélhetésre reményt nyújtó s vigasztaló *munka*. A fogoly, erejéhez s tehetségéhez mért munkát végezve, ennek jövedelmével részint az államnak reá fordított költségeit némileg megtéríti, részint saját kényelmét is előmozdítja, részint a jövőre, kiszabadulása idejére, némi kis tőkét szerez, melylyel az első hetek vagy legalább napok szüksége fedezve van. Csak ezáltal érhető el, hogy a fegyenczből, a büntetés ideje alatt, a társadalomnak jóra való, hasznos tagja képeztesék, a ki, szabadulása után, munkakerülés s tudatlanság miatt csakhamar ismét új büntettek elkövetésére ne vetemedjék, s visszaesővé ne válják.

Illaván 12 munkaterem van, összesen 1117 négyszög-méternyi térfogattal s 3429 köbméternyi légtartammal, miszerint e termekben 285 fegyenczre volna csak hely, 12 köbmétert számítva egy-egy főre. A dolgozó fegyenczek száma azonban sokkal nagyobb lévén, e helyiségek nem elegendők azok befogadására; így p. o. a szabó- és cipész-iparnál, melyek igen népeseek (rendesen 160 fegyenczczel); úgy, hogy itt még a mellettök lévő magánzárkákból is hatot s ezek folyosóját is el kellett foglalni. Úgyszintén az épületbeli asztalosműhely s az esztergályosok két nagy szobája sem elég téres az e nemű munkások elhelyezésére; a szomszéd folyosón is sorba kellett

állítani az esztergálypadokat, s a foltozó szabók egy része szintén egy másik folyosóra szorult. A külső asztalos-műhely áll 3 szobából. Van ezenkívül kovács-, lakatos- és bádogos-műhely s 4 helyiségből álló gőzfűrészgár.

A házilag kezelt iparüzlet vezetése a fegyintézeti igazgatóságok legterheesebb feladata, különösen Illaván, minden nagyobb kereskedő várostól, vásárhelytől távol, az ország szélén, terméketlen, szegény vidéken s kezdetleges életmódú, kevés igényű népesség közepette, minek természetes következtése, hogy a fegyházi ipar a maga terményeinek helyben vagy közelben piacot nem talál, s kénytelen azokat messze vidékekre, sőt külföldre is, nagyban vevőknek hitelre árusítani el, kik azután a készítményeket kis részletekben eladogatva, nyereszkeskednek. Az illavai igazgató, tömérdek más gondja s teendője mellett, még az igen sok fáradságot igénylő iparüzleti teendőket is kénytelen végezni, a minél még károsodásnak is lehet kitéve, ha üzéri ügyesség nagyobb fokával nem bír; s mind ezt a nélkül, hogy e fáradozása után bármi külön anyagi előnye volna. Kell tehát e helyen, s mindenütt, hol az iparüzlet házilag vezetetik, hogy az igazgató, egyéb fontos feladatain kívül, még legyen kereskedő is, ki az iparüzletet s ennek sokféle részleteit értse, az árukat ismerje, azokra szerződjk, alkudjk, piacokat keressen.

Tizenkét év óta a fegyházi iparüzlet s a fegyenczek ellátása kizárólag az igazgatóság által, saját körében s minden vállalkozó mellőzésével, házilag üzetik s kezeltetik, s az iparüzlet által előállított soknemű árúk legnagyobb részt szabad kézből adatnak el, s e tekintetben csak a m. kir. ipar- és kereskedelmi miniszterium által a lótenyészintézetek részére megrendelt ruhák s lábbeliek, és egy budapesti nagy vállalkozó (Ferencsik) részéről nagyban megrendelt katonai egyenruhák képeztek kivételt, melyeknél nem kellett gondoskodni az anyagok házilag történő beszerzése s a kész árúk részletes elárusításáról. De ez is csak annyiban volt előnyös a fegyházi iparüzletre, hogy nem kellett a munkaanyagokba előlegesen tőkét fektetni, miként ez nagy mérvben szükséges, példának okáért, a famunkáknál s a cipészethnél, melyeknél a befektetett anyag árát sokszor csak évek múlva lehet megkapni. Pedig éppen az

asztalosság, esztergályosság s általában a famunkák gyártása képezi Illaván a főiparágat, melyre nagy értékű anyag és szerzőszámok beszerzése szükséges. A legtöbb megrendelés esztergályos-czikkre érkezik, melyek tömör tartalmuk s kisebb térfogatuknál fogva kivitelképesek a forgalomban, mert könnyebben málházhatók és szállíthatók távolb helyekre is. De a leginkább keresett czikkek is csak igen szerény jövedelmet hoznak, mert csak úgy kelendők, ha oly áron adatnak, mely mellett az átvevő és szállító kereskedő saját és pedig jelentékeny nyereségét megtalálja; a vevők pedig nem a közvetlen fogyasztók, hanem csak a közvetítő kereskedők.

Az utóbbi években azonban több kir. ügyészség s járásbíróság rendelt meg nagyobb mennyiségű börtöni s fogházi czélokra szolgáló árúkat, nevezetesen: 1883. évben 11,655 forintnyi, 1884-ben pedig 17,282 frt 75 krnyi növekedő értékben. Ezek közt legjelentékenyebb megrendelést tett 1883-ban a szegedi (3500 frt értékig), temesvári (2095 frt) s azután sorban a nyíregyházi, pozsonyi, pécsi, újvidéki, szombathelyi, fehértemplomi, beszterczébányai, erzsébetvárosi, szabadkai, szegszárdi kir. ügyészség. 1884-ben pedig ismét a szegedi (5719 frt értékig), a győri (2194 frt), a fehértemplomi kir. ügyészség (2139 frt érték); az aszódai javító- s kishartai közvetítő-intézet, s azután a pécsi, nyíregyházi, pozsonyi, szombathelyi, fehértvári, eperjesi, trencsényi kir. ügyészi hivatalok. Főczikket képeztek az összecuszkható vaságyak, melyek Illaván igen jó, szilárd minőségben állíttatnak elő, s melyekből az említett kir. ügyészségek megrendelésére 1883-ban 331 darab s az utolsó három évben, idegen megrendelésre 890 darab, s az illavai fegyház számára 250, és így összesen 1140 darab készült. — Továbbá fegyencruházati czikkek. Az e nemű iparczikknek minél nagyobb elterjedése azért is igen kívánatos, mert ez sérti legkevésbé a kis magániparosok érdekeit.

A fegyházi iparüzés ellenében ugyanis legnagyobb nehézség az, hogy érzékenyen sérti a magániparosok érdekét, kik a versenyt ki nem tarthatják a fegyházi olcsó munkával s árakkal. E miatt már külföldön, különösen Németországban, de itthon is sok panaszos felszólalás történt. És valóban legközelebb az osztrák igazságügyminiszter körrendeletet bocsát

tott ki a főügyészségekhez, hogy az állam költségén üzött iparágaknál az iparczikkek árai oly módon szabályoztassanak, hogy azok a magániparosokéival lehetőleg egyenlők legyenek; a magánvállalkozókkal kötendő szerződésekben pedig a munkabér akként állapíttassék meg, hogy az iparosok ez által kárt ne valljanak, s a vállalkozó köteleztessék, hogy a fogházakban előállított munkanemekben a fogház kerületében élő kis iparosokkal versenyre ne lépjen. — Az említett panaszok csakugyan nem alaptalanok, és miután más mellőzhetlen szempontok a fegyenczek folytonos foglalkodtatását követelik, igyekezni kell, hogy a fegyházi ipar leginkább csak oly czikkekre terjesztessék ki, melyek versenye a magániparosokra nézve legkevesebbé hátrányos, s különösen arra törekedni, hogy első sorban nagyobb mérvű megrendeléseket nyerhessen a szabó- és czipész-iparágakból, kir. ügyészségek, fogházak és testületek részéről. Ezek biztosíthatnak legjobban a fegyenczek részére folytonos, bár szerényen jövedelmező elfoglaltatást, a nélkül, hogy a magániparosok érdekei ez által erősebben sértetnének. És valóban, az érdekelték nyilatkozatai úgy hazánkban, mint a külföldön akképen hangzanak, hogy nem tesznek kifogást, ha a fegyházi munkaerő csak az állam szükségleteinek fedezésére fordíttatik. Ily hivatalos megrendelések továbbá megmentik az igazgatóságot azon kellemetlen alkuszi szereptől, hogy neki kelljen úton és útfélen, itthon és külföldön megrendelőket s vevőket keresni iparczikkei számára, s az állam érdekére nézve is előnyösebbek, mint az idegen s magán megrendelések, melyek sokszor, a legnagyobb óvatosság mellett is, kockázattal járnak, s az igazgatóságot, a felelősség súlya alatt, feszélyezik, aggasztják s gátolják az iparüzlet feljlesztésében.

Előnyös volt ily irányban, az említett példákon kívül, az Illaván szintén állomással bíró vágvölgyi vasút építése is, mert ennek építése alkalmával s fennállása óta nagyobb mennyiségű talicska, targoncza, asztal, szék, kútfedél stb. lett megrendelve (1883-ban 8431 frt értékben). Remélhető, hogy a hivatalok, intézetek s testületek efféle tömeges megrendelései ezen túl se maradnak el, sőt növekedni fognak. Így a magy. kir. ménestelepek részéről, melyek 1884-ben 4587 frtnyi értékű szabó- és czipézmunkákat rendeltek, 1885-re is tetemesb s az

eddigieket túlhaladó megrendeléseket kapott az illavai iparüzlet.

Tanusítja az illavai fegyházipar kiterjedését távolabb vidékekre, s a gondoskodást, mely a piaczkok felkeresésére fordítottatott, hogy 1883-ban 79 különféle városból, s ezek közt külföldről is, érkezett összesen 410 megrendelés; nevezetesen Bécsből 63, Budapestről 62, Kassáról 12, Szegedről 11, sőt Prágából is 5. — 1884-ben pedig jött 401 megrendelés, és ugyan Budapest- s Ujpestről 77, Bécsből 54, Pozsonyból 17, Szepes megyéből 39, Kassáról 16, Krakkóból 7 stb. E megrendelések 1883-ban 4076 láda s csomagban 1691 métermázsányi súlyban, 1884-ben 4747 láda s csomagban 1790 métermázsányi súlyban szállítottak a szomszéd trencsényi és zsolnai vasútállomásokra. Természetes, hogy a szállítás az iparüzlet hasznát tetemesen csökkenti, s hogy a helybeli vagy közeldéki eladás sokkal előnyösebb volna. Szintén sokba kerül a munkanyagok s az élelmi szerek szállítása is; az előbbieket súlya 1883-ban 617 s 1884-ben 656 métermázsát tett ki. Mind ezen utóbbi adatokból kitetszik, mennyire hátrányos a fegyházi iparüzlet tekintetéből, ha a fegyházak a népes nagy városoktól, kereskedelmi piaczkóktól oly távol fekszenek, mint Illava, s mily jó lenne, ha ez intézetek Budapest, Pozsony, Szeged, Soprony, Arad, Kassa, s hasonló, élénk forgalommal bíró nagyobb városok közelében feküdnének, a helyett, hogy Illaván, Lipótvárott, Szamosújvárt, Munkácson vannak elhelyezve. Bizonyítja ezt a vácsi s márianostrai tapasztalás, hol a fegyencz munkaerő sokkal jobban értékesíthető, s kétszeresen, háromszorosan többet jövedelmez. Soprony, hol az új fegyház épül, e tekintetben is minden jót ígér. Egyébiránt a távolság s terhes közlekedés baján tetemesen segített a megnyitott vágvölgyi vasút jótéteménye, mely Illava mellett vonul el, s ott helyben is pályaudvarral bír.

Szakemberre nézve érdeklő birnak a kimutatások a fegyházi készítmények különféle fajaira tett megrendelésekről; ezúttal azonban csak annyit emelek ki, hogy utóbbi években a fegyházi munkák legerősebb megrendelői s vevői voltak a hazai kir. ügyészségek s járásbiróságok, melyek nagy mennyiségben rendelték meg mindennemű börtön- s fogházi felszerelvényeket

(összecsukható vaságyakat, raböltözeteket, faedényeket, bádgoszelenczéket az étkezéshez stb.) a fennebb kitett értékekben; az ipar s keresk. miniszterium a lótenyésztő-intézetek részére szükségelt ruhaneműt 1883-ban 2955, 1884-ben pedig 4587 frt értékben; azután következnek a különféle magánczégek, melyek közül a legtöbb faneműt s esztergályos-munkát rendelt meg, nevezetesen: a Scholtz czég Matheócson Szepes megyében, 39 ízbeli megrendeléssel, 4821 frt értékben; Ferencsik Gábor, budapesti vállalkozó, pedig katona- s honvédruhákat készíttetett 1883-ban 3622 s 1884-ben 3581 frt értékben. Esztergályos munkákért összesen 6553 frt; parafinkenőcs-ládákért 4582 frt; kályhaajtó-gombokért 648 frt; hajlítható tálczákért 361 frt jött be. Készültek kisebb mennyiségben s értékben bádgosmunkák, aranyozott keretek, fűrészlábak, gyufamártó-lapok, szekrénylábak stb., melyek nemcsak magyarországi városokba, egész a mehádiai Hercules-fürdőig, hová kerti székek rendeltettek, de Bécsbe, Alsó-Ausztriába, Cseh- s Morvaországba, Sléziába, Galliciába, sőt Karinthyába is szállítottak. A megrendelők többnyire folytonosak, kitartók s évről-évre újra megjelennek, a mi megelégedésre mutat.

Az ipariüzletpénztári kimutatás szerint 1883. évben:

idegen tüzletfelektől befolyt 54,163 frt 91 kr.

az intézeti igazgatóság saját meg-

rendeléseinek értéke 1363 » 97 »

Összes bevétel... 55,527 frt 88 kr.

Kiadatott pedig:

anyag beszerzésre 43,801 frt 96 kr.

fegyenczek munkadíjaira..... 6511 » 84 »

munkavezetők díjaira 1940 » 96 »

szállítási, utazási s postaköltségekre 3232 » 65 »

műszerek javítására..... 152 » 6 »

Összes kiadás... 57,639 frt 47 kr.

Az ipariüzleti pénztár egész forgalma 1883-ban 32,863 frttal ment többre s 16,725 frtnyival több értékű munkaanyag használtatott fel, mint az előbbi (1882.) évben.

A forgalom 1884-ben tetemesen növekedett, ugyanis:

üzletfelektől befolyt.....	60,048	frt	99	kr.
saját igazgatósági számlák után ..	14,330	»	19	»
1884-iki összes bevétel...	74,379	frt	18	kr.

Kiadatott pedig :

anyag beszerzésre	51,789	frt	62	kr.
fegyenczek keresete	6396	»	48	»
munkavezetők díjaira	1967	»	96	»
szállítási, utazási, postaköltség ...	1875	»	10	»
műszerjavításra	65	»	41	»
üzletfeleknek engedélyezett ügy- női száztóli.....	500	»	12	»
	62,594	frt	69	kr.

Ez évben tehát beszállíthatott a trencsényi adópénztárba mint tiszta gyári jövedelem 12,000 frt.

A pontosan vezetett táblázatok kimutatják, hogy minden egyes iparág mennyit jövedelmezett a kincstár s mennyit a fegyenczek részére; mennyi volt mindegyiknél a felhasznált anyag értéke stb. Legjövedelmezőbbnek mutatkozik az asztalos-, esztergályos- és kádárüzlet (faipar); azután jó a szabóság, melyet a katonai s rabruhák tartanak fenn; következik jövedelmezőségben a foglyok részére váságyakat készítő kovács és lakatosüzlet, s végre a cipészlet.

1884-ben az iparüzlet által felhasznált anyag összes értéke 43,992 forintba megy. A munkadíjakból az államkincstár javára 17,044 frt esik. A készített iparczikkékért az összes előírás 81,409 frtra s a törlesztés 66,747 frtra ment; mihez képest az év végén 14,662 frtnyi követelés maradt fenn. — E követelés elég nagy, de eléggé biztos is, mert az igazgatóság, tapasztaláson okulva, az árukat minden oly esetben, hol a követelést biztosnak nem vélte, csak utánvétellel küldte szét, s csak a jól ismert és kipróbált cégeknek hitelezett. A fennlévő kétes követelések még a megelőző évekből vannak fenn, midőn az igazgatóság, hogy árúinak kelendőséget szerezzen, nem igen válogathatott a megrendelők közt.

Legérdekesebb e kimutatások eredményéből azt tudni meg, hogy a tiszta jövedelem (keresmény) az illavai fegyházi ipar-

üzletből 1884 folytán 19,777 frt 47 kr. volt, melyből az államkincstár javára 13,380 frt 94 kr. s a fegyenczek részére 6396 frt 48 kr. esett, s miután a munkanapok száma 114,214-re ment, a fennebb kimutatott tiszta jövedelemből fejenkint és naponkint minden munkaképes fegyencz után bevett az állam 11, 71 krt; önmaguk javára pedig kerestek a fegyenczek, ugyancsak fejenkint s naponkint 5, 6 krt. Az eredmény, igen csekély eltéréssel, 1883-ban is ugyanaz volt. Az iparüzlet vagyoni álladéka tett 1884 végén 42.644 frtot, és szaporodott ez év folytán 1381 forinttal. Ha pedig visszatekintünk a saját házi kezelés behozatala idejétől letelt 10 évi időszakra, a gyári munka összes tiszta jövedelmeül mutatkozik 175,052 frt 82, kr., melyből esett az államkincstár javára 114,924 frt 24 kr., vagyis évenként 11,492 frt 24 kr. — Ezen 10 év alatt volt összesen 1.018,946 fegyenczmunka-nap; esett tehát fejenként és naponként az államkincstár javára egy-egy iparos fegyencz után 11, 28 kr. Az államkincstárt illető 114,924 frtnyi tiszta jövedelemből beszállíttatott 77,150 frt, a többi érték iparüzleti vagyónálladéokban maradván; tehát jut ebből egy-egy évre 7715 frt. A fegyenczek összes munkakeresete pedig volt ez utóbbi 10 év alatt 60,128 frt 58 kr., melyből esik naponként és fejenként számokra átlagosan 5, 9 kr. Tehát a roppant költséghez, melyet az állam a fegyházra fordít, a fegyenczek magok 7—8000 frtnyi összeggel járultak munkájok által.

A kereset azonban az iparágak szerint tetemesen különböző, míg p. o. a vargák naponként egyre másra 18 krajczárt, a szabók 19 krajczárt, az asztalosok már 23, a kovácsok és lakatosok éppen 48 krajczárt is keresnek. A vargák leginkább csak fegyőrök és fegyenczek számára való bakkancsokat és csizmákat, a szabók katonaruhákat készítenek, s így nem adtak okot méltó panaszra a vidéki iparosoknak. Legkeresettebb munkafaj az esztergályosoké s asztalosoké; ennek azonban hátránya a költséges befektetés, s hogy ez igen nehéz munka a hosszú időre ítélt s testileg elgyengült fegyenczek részére, bár az erősbeknek, ha elég testi táplálékuk van, igen egészséges. A kovácsipar nyújt legnagyobb keresetet, de ez csak kis terjedelmű, s helyiség hiányában nem is terjeszthető és szintén nagy befektetést igényel.

Az illavai fegyencziparüzletnek ily eredménye, tekintve a helynek forgalmi s kereskedelmi tekintetben hátrányos fekvését s az ezáltal megnehezített kezelést és eladást, tekintve továbbá azt is, hogy ez intézetben vannak a leghosszabb időre elítélt s erőben megfogyatkozott fegyenczek, a mely körülmény tetemesen csökkenti a munkaerőt s eredményt, tűrhetően kielégítőnek mondható. Midőn ezelőtt 12 évvel szó volt a fegyházi munkaerő bérbeadásáról, a vállalkozó naponkint s fejenkint csak 4 krajczárt ajánlott; a házi kezelés tehát jóval előnyösebbnek mutatkozik.

Van az intézetben egy gőzgép is, mely több iparágnak szolgál, s tiz esztergapadot, három furógépet, hét körfűrész s több köszörűkövet hajt. Vannak az említett munkásokon kívül kőművesek, favágók, szabad levegőn dolgozók, kiknek egészsége aránylag jobban van biztosítva.

Azon munkanemek, melyek erős testi mozgással járnak, az összes munkásság 61.5 százalékát, az ülő munkák pedig ugyanannak 38.5 százalékát teszik; az egészségesb munkanemek tehát, melyek a testet folytonos mozgásban tartják, az ülő munkákhoz elég kedvező arányban vannak.

De ezen statisztikai adatoknál talán érdekeseb lesz hallgatóimra nézve, ha a különféle munkanemek szellemi s anyagi befolyásáról mondok el egyet-mást a tapasztalás alapján. Nem szenved kétséget, hogy azon munkanemek, melyek nagyobb mérvű testi erő felhasználását veszik igénybe s erősebben fárasztók, és ha éppen a fegyencz egész testi s lelki tevékenységét lefoglalják s gondolatainak szabad kalandozást nem engednek: a fegyencz lelkületére legüdvösebbek, s javulását leginkább mozdítják elő. Illyen munkanem Illaván első sorban a gőzfűrész melletti munka, mely oly zörgést okoz, hogy az ott dolgozó fegyenczek egymás beszédét se hallják, s a munka folyamára is éber figyelmet kell fordítaniok, mert különben sérelmet vagy csonkítást szenvedhetnek, a mi már többször megtörtént. E munka a fegyenczet testileg lelkileg annyira kifárasztja, hogy annak végeztével egyebet se óhajt, mint pihenést, csendes álmot s legkisebb kedve sincs társalogni, szövetkezni, egymást rontani, csábítani, vagy sötét gondolatokkal tépelődni. Ehhez hasonló többé-kevesebbé általában a fa- és vasmunkák, az esztergályos,

asztalos, kovács, lakatos, kádár, faragó műhelybeli munkák, s a házi foglalkozások közül a pékeké és szakácsoké, csakhogy ez utóbbiak nagyon is meleg levegőben élnek. Ellenkezőleg, minél kevesebb testi mozgást s működéstiményt a munkanem, annál több tért enged a fegyencznek saját szomorú gondolataival küzködni, töprenkedni; — a hosszú fogságra ítélték, a nagy bűnösök gondolatai pedig sötétek, keserűek, emésztők, egy részüknek lelki furdalásai kinosak mint pokol tüze. Megtört, elzüllött életüknek széttépett fonala, felforgatott családi s polgári életük, bizonytalan jövőjük, embertársaik megvetése oly fekete rémeszmék, melyek lelkeiket folytonosan háborgatják s emésztik, ha idejük van tépelődni, s vigasztaló védangyal nincs mellettük a pap és tanító személyében s az elfoglaló munkában. És így lassankint vagy egészen kétségbe esnek s elsorvadnak, vagy pedig megkeményednek s érzéketlenekké lesznek. Üdvösebb tehát reájuk nézve a fárasztó munka zöreje, mely közben nincs idejük tépelődni, nyugalmat találnak a munkában, mely elszórja, s lassankint érdekelni is kezdi őket. S ha még ehhez járul a czélszerű lelki oktatás, jó tanács, emelő vigasztalás, végre is, hosszabb idő múltán, munkában töltött évek után, a dúló szenvedélyek lecsillapodnak, a hullámok elsimulnak, megjönnek a komoly, higgadt magába szállás, a lelki nyugalom, s a szemlélődés, józan okoskodás, megtisztulás stádiuma.

Ez okokból talán a szabóság az, melynek csendesén ülő munkája mellett az érintett káros lelki állapot leginkább uralkodik, s egy részről a fegyenczek kedélye leglevertebb s merengőbb, más részről az egymással közlekedés veszélye legközelebbi, főleg, ha nagy termekben sokan vannak összezsúfolva, mint Illaván s a legtöbb fegyházban. És mégis a szabóság mellőzhetlen fegyházi iparág, s alapja a fegyenczmunkának, melynél az kezdetét veszi. Rövid betanulási időt igényel, kevesebb helyiség, szerszám, és befektetés kívántatik hozzá. A gyengébb s ügyetlenebb egyének leginkább ide alkalmazhatók, valamint azok is, kik a házban közrendőri s biztossági szempontból veszélyesebbek. Ezeket a házi s külső, szabadabb munkával foglalkodtatni, kezükbe fejszét, pörölyt, vésűt adni egyelőre nem tanácsos. Tüvel meg nem támadhatnak veszélyesen senkit.

Ezért Hoszter is, a hirhedt gonosztevő, ki Váczon asztalos volt, Illavára áttétetvén, a szabóműhelyben foltoz nadrágot.

A tapasztalás egyébiránt azt mutatja, hogy egyik vagy másik munkanem egymagában a fegyencz lelki javításának nem jelentékeny eszköze, s arra nem az általa végzett munkaneme van határozó befolyással. Pedig általánosan divó vélemény különös súlyt fektetni arra, hogy a fegyencz bizonyos meghatározott iparágat tanuljon jövő megélhetése szempontjából, kiszabadulása idejére. Ezen jó akaratot nem indokolja a tapasztalás, főleg Magyarországon. Itt a fegyenczek legnagyobb része földműves és cseléd, ha kiszabadul, bármely iparnemet tanult is a rabságban, ismét csak földműves és cseléd lesz, a mi nem is nagy baj, mert ez jobb s biztosabb életmód, mint az iparos proletariátus. Nem az tehát a feladat, hogy a földmivelőből, pásztorból, juhászból, stb. minden áron iparos csináltassék, hanem hogy általában jó, szorgalmas, rendes, munkaszerető ember képeztessék bárminő munkára, melylyel kenyerét keresheti. Csak ez által érhető el a nemes cél, hogy a bűnösből a büntetés kitöltött ideje alatt, a társadalomnak hasznos és jóra való tagja idomíttassék.

A mi pedig az egyes munkanemek befolyását illeti a fegyencznek testi állapotára s egészségére nézve: ez egy és ugyanaz a fegyintézetbeli s a szabad iparosoknál, csak azzal a különbséggel, hogy a fegyházban kényszermunka van, míg a szabadok öntetszésük szerint választanak munkát, s ebben előnnyel birnak a rabok felett. De más oldalról ismét a rabmunkás bir azon előnnyel a szabad iparos felett, hogyha egyik munkafaj a fegyencz testi állományára nézve károsnak mutatkozik, minden nehézség nélkül áttétethetik más munkához, a mi a szabad iparosra nézve nem lehetséges, mert hogy magát s családját fenntarthassa, kénytelen egy betanult munkánál maradni s nem tekintve arra, hogy az a munka egészségére ártalmas-e vagy nem, folytatnia kell okvetlenül. Az államkincstárra nézve, mely a fegyenczek munkáját megköveteli, nem lényeges, hogy a fegyencz ezt vagy amazt a munkát végezze, csakhogy dolgozzék valamit; a munka tehát változhatik. S még ezenkívül a szabad munkásnak nincs a háta mögött oly mindenkor segélyre kész, a fegyencz java s érdeke felett hiven

örökdő közeg, mint a milyen a fegyházi igazgatóság, lelkész és orvos. Mindezeknél fogva feleslegesnek látszik a fegyintézeteket kormányzó hatalomnak azon törni a fejét, hogy egyes munkanemek speciális befolyása a fegyenczekre megállapíttassék.

A szorgalmas munkának legfőbb rugója a rabok részletetése a munka jövedelmében, mely annál nagyobb, minél több a végzett munka eredménye. A munka tiszta jövedelme szabályszerint a fegyházakat fenntartó; s azokra százezereket fordító államot illeti, azonban a fegyenczek munkakedvének ébresztésére, s azon emberbaráti czélból, hogy kiszabadulásuk után rögtön ellátás nélkül ne maradjanak, munkájok után pénzbeli jutalmat kapnak és ugyan, a felállított ügyességi osztályzatok szerint, az általuk végzett munka tiszta jövedelmének $\frac{1}{5}$ vagy $\frac{1}{6}$ részét; a harmadik (legkevesebbé ügyes) osztályba sorozottak jutalma a fegyencz-segélyalap javára esik, A házi munkások 4, vagy 3 krajczár napi bért kapnak. (33. §.) E kiérdemlett szerény, de mégis buzdító kereset egy részét megengedett apró kényelmeikre, jobb étkezésre, tisztasági czikkekre, könyvekre, hangszerek, szerszámok beszerzésére, családok segélyezésére fordíthatják a jó magaviseletűek; más része pedig tőkésítettik számukra, hogy azt kiszabadulásuk alkalmával magokkal vihessék. Az 1883-ki munkakeresetből kiszabadult fegyenczek elvittek magokkal 1945 frt 56 krt; külön étkezésre s apró kényelmeikre fordítottak 1799 frt 94 krt; könyvekre, hangszerekre, szerszámokra 1918 frt 32 krt; családaiuknak elküldöttek 544 frt 91 krt; halottak temetésére fordítottak 176 frt 57 kr. Legtöbb munkakeresetet mutatott fel 1883-ban egy kovács: t. i. 57 frt 41 krt, s még néhányan 40—50 forintnyit, s minthogy a rabkereset a munkadíjnak egy ötödét teszi ki, látszik, hogy volt egy-egy rab, ki 200 forintot meghaladó munkadíjat érdemelt egy éven át. A szabadult fegyenczek, mint sajátukból megtakarított pénzt magukkal vittek: egy 20 forinton alúl, tizenkettő 50 forintig, tizen 50 forinttól 100 forintig, hárman 100 forinton felül.

Nem egyszer találkozunk kitünőbb természetes tehetségek, kik bizonyos szakban a közönséges ügyességnél többre is viszik. Jól emlékezem még azon gyönyörű faragványokra, melyeket politikai foglyok, részint legjobb barátaim erre nem képzett kezéből a kuffsteini, spielbergi, josefstadti várfogságban

az unalom, a foglalkodás s a kétségbeejtő gondolatok eltávolításának szükségérzete elővarázsolt. Ezek magas műveltségű, finom izlésű emberek voltak, de hasonló példákat találunk az illavai fegyház nagy részben egyszerű földművelőkből, cselédekből, napszámosokból álló lakosai közt. Ott vannak a protestans imaház szószékének s urvacsora-asztalának, mely az országos kiállításban is látható, szép faragványai; ott van egy igen csinosan festett gyermekkép, emlékül hagyva kiszabadult fegyencztől, ki idejutásakor irni sem tudott; ott vannak egy gyömrői illetőségű rab csinos, berakott mívű, jó izlésű szekrénykéi, a karlsbadiakra emlékeztető, és swarczwaldi s egyéb órái, üres idejének, rendkívüli szorgalmának terményei, melyeket olcsó áron enged át, s örül, ha eladhat, és megtakarított kis tőkét öregbítheti.

Ha áttekintünk az országos kiállítás »fegyenc- és rabmunka-csarnokában« közszemlére kitett tárgyakon, melyeket az ügy iránt érdeklődő szakember a legélénkebb részvétellel fog megsejmelni, különösen szembetűnnek az illavai asztalos és esztergályos műhelyből kikerült diszmű-cikkek, a székek gyanánt és lépcső gyanánt is használható lépcsőszékek, posztóvégből készült szőnyegek, fényezett abroszvédő tálczák, vadász és sétatobotok, méterpálczák, sámfák, kaptafák, fűrészkeretek, gyufatartók, bútor-alkatrészek, összecsucukható kertiszékek s padok, s a legfőbb illavai iparczikk, az összecsucukható, s szétszedhető vaságyak, melyek a vevők által élénken kerestetnek. Más fegyházak, börtönök s fogházak más egyéb iparczikkek előállításában tűnnek ki, mint p. o. a váczi intézet a finomabb asztalos iparműveiben, s magyar motívumokkal ékesített, meglepően szép és erős parasztszekrényekben, s aranyozott keretekben; Lipótvár ebédlőszobái székekben s kötél munkákban, Nagyenyed hajlított famunkákban, Vác és Munkács faedényekben, Kalocsa, Kisujszállás a legfinomabb gyékénymunkákban, zsinóripárban. Az összes magyarországi fegyenczmunka s iparüzlet combinált ismertetését és statisztikáját azonban egy külön alkalomra tartom fenn.

A többször idézett miniszteri utasításban a fegyenczek munkájára vonatkozó, s Illaván a legnagyobb pontossággal végrehajtott szabályok a következők: a fegyenczek nyári hóna-

pokban 5 órakor, a téli hónapokban pedig fél órával később, adott jelre, fölkelvén, öltözésre s ágyaik megvetésére s holmijaik rendbehozására fordított fél órai idő után a folyosókon sorakoznak s egymás után lépdelve, a munkatermekbe indulnak, s reggeli 8 óráig (reggeli-osztás idejeig); azután $8\frac{1}{4}$ órától kezdve délig dolgoznak, kivéven a sétára fordított egy órai időt. Délben tartott egy órai munkaszünet s ebéd után, mely alatt a munkatermek kiszellőztetnek, 1 órától 5-ig, s egy óranegyed pihenés után $5\frac{1}{4}$ órától nyáron $8\frac{1}{2}$, télen 8 óráig folyvást dolgoznak. A munkában töltött órák száma tehát naponkint 11, szombaton délután a munka egy órával előbb végződik, s ez óra tisztálkodásra, mosdásra, fürdésre fordíttatik. A keresztyén fegyenczek saját felekezeti ünnepeiken, a mózes vallásuak pedig nagy ünnepeiken nem dolgoznak. (22. 25. 26. §§) Közmunkákra, azaz: állami felügyelet alatt az állam hasznára végrehajtandó munkákra (milyen p. o.: az utépítés, gátak emelése, kőfejtés) a fegyintézetten kívül csak úgy alkalmazhatók a fegyenczek, ha őket egyéb munkásoktól elkülöníteni lehetséges.

A fegyházi iparüzletre nézve kétségtől legfontosabb kérdés, hogy az házilag kezeltessék-e, mint ma általában, vagy bérletileg, mint azelőtt. A bérbeadásnak sok pártolója van, s e pártolóknak sok és figyelmet érdemlő érvelés áll rendelkezésére. Ily érvek, hogy házi kezelésnél egyazon kézben levén egyesítve a kezelés maga s ennek ellenőrzése: ez utóbbi illusóriussá válik, s visszaélésekre — feltéve, hogy az igazgatóság nem tisztakezü és szigoruan lelkiismeretes, — tág mező nyílik míg a bérlet szigoruan ellenőrizheti, s az állam és a fegyenczek rovására üzött visszaéléseit meggátolhatja az igazgatóság; hogy házi kezelés mellett nagy beruházások s tőkék kívántatnak az állam részéről s a bérleti rendszer kevesebbe kerül, mint a házi kezelés; a munka eredményeinek értékesítése sok bajjal jár, s az igazgató erre ritkán képes, nem lévén üzletember, de állásának tekintélyével sem jól fér össze ezen foglalkodás. Noha ezen felhozott érvek nem súly nélküliek: én mégis határozottan elsőbbséget adok a házi kezelés rendszerének. Feltéve, de ma már, az igazgatók jó megválasztása s a kormányhatóság szigorú felügyelete mellett meg nem engedve, hogy a házi kezelést

vezető igazgatóság nem lenne becsületes s hajlandó volna visszaélésekre: ez ki nem lenne kerülhető a bérrendszer mellett is, mert a vesztegetés megtenné hatását, s a visszaélések még nagyobb fokra emelkedhetnének, mert a bérlő urak az ellenőrző hatalom megvesztegetésére fordított költséget is az állam pénztárából lopnák el, s a fegyenczek bőréből metszenék ki. Az állam kénytelen ugyan a házi kezelés mellett beruházásokra, anyag beszerzésre s felszerelésre tetemes költséget fordítani; de e költség csak előlegezés, mely visszatérül s nemzetgazdasági tekintetben üdvös hatásokat teremt. Az értékesítés, piacok szerzése, bajjal s vesződéssel jár ugyan, de mi az, a mi azzal nem jár az életben, s az igazgató magasb államhivatalnoki tekintélyével éppen nem látom ellentétben állani az eljárásnak ez ágát, mert a közérdeknek bármely tisztességes uton s módon eszközlött előmozdítása a tekintélynek nem árthat, sőt ha nehézségeket kell erélyesen s kitartással legyőznie, csak érdemét szaporítja, minek azután természetes következése, hogy oly igazgató, ki ezzel is vesződik, fáradságának külön jutalmát nyerje. De ha bizonyos volna is, hogy a házi kezelés rendesen az államnak több áldozatába kerül s ha tagadhatlan is, hogy az sok utánjárást s fáradozást követel: magasabb tekintetek mégis oly fölénybe állítják azt a bérrendszerrel szemközt, melynek döntőnek kell lennie a kormány elhatározására. A haszonbérlőnek nincs egyéb czélja, mint a vállalatból vonható, minél nagyobb nyereség, s e czélra a fegyenczek munkaerejének minél erősebb, kiméletlenebb kizsákmányolása: az ebből nyert jövedelem pedig nem az állampénztár javára esik, hanem csupán egy a saját anyagi érdekének minden magasabb czélt alárendelő, nyereszkesedő egyén kapzsiságának táplálására szolgál. És ez ellenében bármely szigorú szerződés sem menti meg a magasb érdeket. Mint azon kis könyvecske, mely 1867-ben jelent meg a börtönügyről ¹⁾ éppen az illavai, akkori állapotról mondja: »a bérlő az állampénztár részére fizetett naponként 3—5 krnyi munkadij örvével tízszer annyit sajtol ki a fegyencz munkaerejéből; sőt ezen megpióczázás végett másnak adja el a

¹⁾ Egyéni nézet a börtönügy körüli sürgősebb teendőkre nézve, írta J. M. Pest, Eggenbergernél, 1867.

feigyencz munkaerejét, mire számos példa látható az illavai fegyházban, hol az akkori bérlő naponkinti 20 krajczár munkadíjért adta el az államtól 3—5 krajczárért vett feigyencz munkaerőt, s ez állapot nem más, mint civilizáció színével zománczott rabszolgaság. Bérbeadás mellett minden erkölcsjavításra célzó intézkedés csak pium desiderium marad, mert a haszonbérlőnek a feigyenczek erejét s a jobbak jóhiszeműségét különféle cselfogásokkal kizsákmányolni s kijátszani törekvő kapzsisága hasonló cselfogások s erkölcstelen eszközök felhasználására utalja a feigyenczeket is, a kik látják, hogy büntetlenül üzetnek az ő érdeküket sértő csalások és visszaélések; ily állapotban jó erkölcs, bizalom s a büntőli undorodás ébresztése s megerősítése a feigyenczeknél lehetetlenné válik. « Vannak kétségkívül jobb akaratú bérlők is, de a visszaélés a dolog természetében fekszik, s azért óhajtható, hogy mindenütt jól rendezett házi kezelés hozassék be a munkaerő bérbeadása helyett, a mi nálunk már legnagyobb részben megtörtént.

V.

Mindenek felett érdekelt szemlém tárgyai közt a feigyencziskola, s a vallásos és erkölcsi oktatás állapota, a fegyházigazgatásnak ezen legnemesebb, erkölcsileg leggyümölcsözőbb része. A mai feigyencziskola, ellátva egy felsőbb normális iskola minden kellékeivel, 118.7 négyszögméternyi térfogatú nagy szoba, mely egyszerre 60 tanulót fogadhat be. Tanulnak itt a feigyenczek több osztályban, írni, olvasni, számvetést, bibliai történetet, természettant s rajzot, gazdaságtant stb. A falakon földabroszok, táblázatok, számvetésre szolgáló nagy fekete tábla függenek, mint bármely jól felszerelt tanodában. A vallásos gyakorlatra s oktatásra pedig három imaszoba van az intézetben; egy, a legnagyobb, a római s görög-katholikusok, egy a helvét s ágostai hitvallású protestánsok s egy az óhitűek számára. A zsidók, kiknek száma ottlétemkor csak 9-re ment az intézetben, egy kis zárka-szobában gyűltek össze imádkozni.

A római-katholikus imaház térfogata 118 négyszögméternyi, s 160 feigyencz csak zsúfolva fér bele, holott 1883. év végén volt 295 római- s négy görög-katholikus feigyencz az intézetben. E bajon az által van némileg segítve, hogy a római-

katholikus fegyenczek két külön csoportra osztva és felváltva, egyik délelőtt, másik délután, vesznek részt az isteni tiszteletben. Az oltár egész a boltozatig érő vasráccsal van elválasztva az ülőhelyektől, s a rabok csak azon keresztül láthatják a papot és szentséget. Az 1858-ik évi lázadás ugyanis, melyről majd bővebben szólok, isteni tisztelet alkalmával tört ki, s az akkori ijedség szükségesnek találta ez elrekesztést, melynek semmi célja s értelme sincs. A görög-keleti óhitű imaház 60.4 négyszögméter térfogattal bír 120 fegyencz számára; ebben ülőhelyek nincsenek, s ez oka, hogy többen elférnek. — Ezen imaház bejáratával szomszéd a protestáns imaházé, mely szintén 60 négyszögméternyi térfogatú, 120 fegyencz szűk befogadására. Mind két protestáns hitfelekezet ide jár. A protestáns lelkész, Várady Bálint, ügybuzgalma folytán készült Szilágyi Sámuel nevű most már kiszabadult fegyencz által a szószék, igazgatói s lelkészi szék, és az úr asztala, kitűnő művészi faragványokkal ékesítve. Szilágyi, bácsmegyei pacséri illetőségű, egyszerű pórember, saját tervrajza szerint félévi folytonos munkával 1883. év május 28-ától december végeig készítette, kinek úgy rajzoló mint faragó tehetsége s ügyessége rendkívülinek mutatkozik, s ezt ő egyedül a fegyintézet asztalos-műhelyében sajátította el. E valódi művészi beccsel bíró s meglepően szép munkák becces emlékül maradtak itt; ő maga, a jó viseletű fegyencz, már visszaadatott a szabadságnak, de tehetsége és szorgalma örökké buzdító például fog szolgálni a fegyenczeknek, valamint e művek fenn fogják tartani a jelenleg már Márianostrára áthelyezett derék Várady lelkész emlékeztét is, ki őt e munkára buzdította, s a kálvinista hitű fegyenczek e célra önként átengedett munkakeresményeikből s némely az intézetben látogatást tett protestáns hitű vendégek adományaiból lehetőleg jutalmazta is. A szószék (kathedra) közepén kehely látható virágok s gyümölcsök koszorújával körülövezve, a falakon függő táblákon alkalmas bibliai helyek vannak felírva. Így p. o. az ajtó fölé: »Old le a te saruidat lábaidról, mert a föld, melyen állasz, szent föld« (II. Mózes III. 5); az igazgatói szék fölé: »Minden lélek a felső hatalmasságoknak engedelmes legyen« (Róma XIII. 1); a szószékre: »Menj el, menj be a foglyok közé, és szólj nekik«

(Ezekiel III. 11); a lelkészi szék fölé: »Nem jöttem, hogy az igazakat hívnam, hanem a bűnösöket a megtérésre« (Máté IX. 13); a falakon felfüggesztett keretekben pedig: »Az egészséges emberek nem szükölködnek orvos nélkül, hanem a betegek« (Máté IX. 12); »Avagy nem értelem nélkül valók-e a hamisságnak cselekvői« (LIII. Zsoltár 5); »Az igazság felmagasztalja a nemzetséget, a bűn pedig gyaláztjokra van a népeknek« (Példabeszédek könyve XIV. 34); »Mikor szolgálj voltátok a bűnnek, micsoda hasznót vettetek azokból, melyeket most szégyenletek« (Róma VI. 20. 21.); »A mi álnokságaink s a mi bűneink vagynak mi rajtunk, és azokért kell elvesznünk« (Ezekiel XXXIII. 10.); »Jobbítsátok meg a ti útaitokat és fogadjátok az úrnak, a ti Isteneteknek szavát, és az úr elhagyja a nyomorúságot, melylyel fenyegetett titeket« (Jerém. XXVI. 13); »Vitetik az én népem fogságra, mivel-hogy nincsen semmi bölcsessége« (Ésaiás V. 13.) — Mily tanúság, mily drága és bölcs leczkék a fegyenczeknek, kiknek folytonosan szemeik előtt állanak, és lelkeikbe hatnak, mint a boszuálló s egyszersmind kegyelmes isten dörgő szavai. Most kis orgonára foly a gyűjtés. Az énekkar már képezve van Várady által, ki maga tanítja be azt, kiválogatva az erre alkalmas magyar protestans fegyenczeket. Volt alkalmam hallani megható énekeiket: ügyességük túlhaladja a legtöbb kisvárosi dalárda ügyességét.

A fegyintézeti iskola tanulói hetenkint 21 órai tanításban részesülnek, három osztályba sorozva; mindenik osztálynak hetenkint 7—7 tanórája van. El három osztályba járt 1883-ban összesen 163 fegyencz, kik közt 140 iskolaköteles, s 23 önkéntes iskolalátogató; az első osztályba 104, a másodikba 42, a harmadikba 17; nyelvre nézve 97 magyar, 6 német, 24 tót, 22 ruthén, 10 szerb, 4 horvát; vallásra nézve 79 római katolikus; 11 görög katolikus, 36 reformált, 9 evangélikus; 27 görög-keleti óhitű s egy zsidó; korra nézve egy 18 éves, 110 husz és harmincz év közt; a többi 30 éven felül. Időközben kimaradt halál, s huzamos betegség folytán 33 tanuló fegyencz, s az év végén volt 133 tanuló. — Általános szorgalmuk és viseletük kielégítő; jó előmenetelt tett 53, elégségest 66; a többi elégtelennek mutatkozott. 1884-ben pedig iskolába

járt 143 fegyencz, és pedig 125 iskolaköteles és 18 önkéntes. Az első osztálynak volt 7, a másodiknak 50, a harmadiknak 32 tanulója. Egyébiránt az arányok az 1883-ik évekhez hasonlóak.

Az első osztályban taníttatik: olvasás, írás, fejbeli számolás, számjegyek ismertetése s írása, hazai mértékek és pénzek ismertetése. A második osztályban: magyar nyelvtan, értelmes olvasás, helyes- és szépírás; könnyebb költemények szavalása, hazai földleírás, rövid magyar történet, földmívelés, állattenyésztés és kertészet elemei; számtanból pedig a négy alapmivellet, közönséges és tizedes törtszámokkal, az egyszerű hármasszabály, és kamatszámolás. A harmadik (polgári) osztályban végre: magyar nyelvtanból a nyelvnek mondattanra fektetett alaktana, értelmes olvasás s az olvasottak előadása, helyes- és szépírás, egyes válogatott költemények szavalása, az irány főbb szabályai, elbeszélések s ügyiratok készítése. Továbbá: magyar történet, természetrajz és természettan, alkotmánytan, polgári jogok és kötelességek, gazdaszáttan. Számtanból a négy főalpmivellet tört számokkal, az egyszerű s összetett hármasszabály, társasági és vegyítési szabály, a láncszabály és kamatszámolás, mértanból pedig a vonalak s szögek főbb tulajdonságai, hosszúságok, terület és kerület kiszámítása, s mindez különös tekintettel a közéletbeni használatra. A ki mindezeket jó előmenetellel végig tanulta, büntetésének kitöltése után annyi ismerettel megy ki a világba, hol előbb tudatlanul fetrengett, hogy, ha ismereteihez s elméje képességéhez erkölcsi javulás is járul, hasznavehető tagjává lehet a társaságnak.

Az iskolai oktatáson kívül, mely a tanító feladata s melynek az egyetlen egy tanító nehezen felelhet meg, a fegyintézeti lelkészek hivatása a vallásos s erkölcsi oktatás. Ily oktatást a lelkészek, illető vallásbelieknek, hetenkint ötször tartanak. A különféle vallásbeli fegyenczek külön-külön öt osztályba vannak sorozva a felfogás, képzettség, erkölcsi állapot s nyelv tekintetbe vételével. Az előmenetelről itt is, mint az iskolai oktatásnál, pontos statisztikai táblázatok készülnek. A vallástanuló római s görög katolikus fegyenczek száma volt 1883-ban 361, ezek közt 135 jó, 196 középserű s csak 30 rossz előmenetelű, 1884-ben 365, s köztök 111 jó, 203 középserű, 51 rossz előmenetelű. Helvét s ágostai vallásu protestans volt 1883-ban

174; ezek közt 96 jó, 63 közepszerű, s 15 elégtelen; 1884-ben pedig 179 közt 33 jó, 121 közepszerű, 25 rossz. Görög óhitű volt 1883-ban 122, s ezek közt 50 jó, 70 közép, 2 rossz, 1884-ben pedig 124 közt 44 jó, 60 közepszerű, 20 rossz, mózes-vallású 9, s ezek közt 3—4 jó, 3—5 közép, 1—2 rossz. Tehát összesen 1883-ban jó előmenetelű 284, közepszerű 334, elégtelen csak 48; 1884-ben pedig jó előmenetelű 192, közép 387, elégtelen 98; és így a mutatózó eredmény, hasonló gond mellett, kevesbbé kedvező, de tekintve, hogy az illavai fegyintézetben az ország legnagyobb bűnösei vannak, mégis eléggé kielégítőnek mondható.

Ezenkívül a lelkészek s tanító által minden vasárnap délután erkölcsnemesítő, lelket felvidító s ismeretterjesztő felolvasások is tartatnak; úgy szintén a fegyintézeti gépész-lakatos s munkavezető által az erre igazgatói engedelmet nyert fegyenczeknek a különféle iparágak s mesterségekhez szükséges mértani ábrák, és szerszámok rajzolásában is leczkék adatnak Dölle vezérkönyve alapján. Ez utóbbinak eredménye oly jeles képességek kifejtésében mutatkozik, mint a melyet fentebb Szilágyiban felmutattam, s oly kitűnő művekben, mint a protestans imaház szószéke, urasztala, s több díszszekrény, melyeket nagy meglepetéssel láttam az intézet helyiségeiben, mint jóra törekvő rabok ügyességének emlékeit.

Végre Várady Bálint protestans lelkész által hetenként háromszor énekiskola is tartatik, egyházi, nemzeti s társas énekek és dalok betanítására, melyben 25—30 fegyencz, mind magyar és protestans vesz részt. Nem lehet eléggé kiemelni e szívidámításra, a nyersség, durvaság szelidítésére s kedélyművelésre üdvös hatással bíró nemes buzgalmat s annak szép eredményét. Az igazgató s a lelkész urak szívességéből hallanom adatott a szabatosan, érczes, erős hangon elénekelt kardalokat. A fiatal pap kezébe vette hegedűjét, megadta az alaphangokat, fegyencz tanítványai körbe vették kezeikben az önmagok által csinosan írt hangjegyekkel, s megzendült a 42. zsoltár, melyben a lélek úgy eped, úgy kívánczik urához, istenéhez, mint szarvas a szép hives patakra; s majd a »nemzeti zászló« Petőfitől, s a jól ismert népdal, a »Jobb otthon«. Miért tagadnám, hogy a valódi érzéssel, az igaz meghatottság s fájdalom kifejezésével elzengett utóbbi dal hallására köny szökött

szemeimbe. A rabok szeretettel látszanak csüggeni énekmesterükön; ünnep nekik, ha énekelhetnek, s örömmel és hálával fogadták köszönetemet az élvezetért s elismerésemért az összevágó, szabatos ének felett, mely bármelyik kisebb dalárdáéval versenyezhet. A r. katolikus fegyenczek a fegyintézeti tanító, a görög keleti hitűek pedig saját lelkészük által, bár kisebb mértékben s csupán egyházi énekekre szorítkozva, szintén gyakoroltatnak az éneklésben hetenkint kétszer s háromszor.

Az erkölcsjavítást kétségkívül előmozdítja a czélszerűen berendezett fegyencz-könyvtár is, melyet az olvasni tudók igénybe vesznek. Az illavai könyvtárban 343 mű van 1585 kötetben s 1694 füzetben, imakönyvek s hasznosan mulattató és ismeretterjesztő munkák, s ezenfelül 1384 kötet iskolakönyv, minden egyes munka több példányban. A könyvek olvasásában 482 fegyencz vett részt az év folytán.

VI.

Megismervén az illavai fegyenczek javításának e két főtegyezőjét, a munka és az oktatás rendszerét, folyvást előre haladó s tökéletesedő fokozatán, élénk érdekeltséggel ohajtottam tudni az eredményeket, melyeket az megteremtett. Mutatkozik ez a fegyenczek magaviseletében s a szükségesnek talált fegyelmi büntetések számában.

Az utóbbi évek alatt folyton tapasztaltattak a fegyenczek legnagyobb részénél a lelki nyugodtság, magukba szállás, töredelmesség s a szomorú helyzet kényszerűségébe beletalálás jelenségei. Nem mutatkoztak semmiféle vad indulatkitörések, melyeket a hosszas rabság tudata a szilajabb természetű fegyenczeknél sokszor előidézni szokott. Ha vannak ilyenek, pedig kétségkívül nagyobb számmal vannak e nagy gonosztevők sorában ezek is, legalább látszólag csendesén türik sorsukat. Lázadás, összeesküvés kísérletei nem jelentkeztek 1858 óta s kihívó dacz egy esetben sem nyilvánult. Rózsa Sándor egy öreg pajtása, hatvan éves ember, ki husz éven felüli rabságra volt elítélve, s most csendesén és türelmesen septe a szobát, esküdve nyilatkozott előttem, hogy ha isten megengedi érnei kiszabadulása idejét, meg fogja mutatni, mint lehet a

fegyenczből példás életű, józan és becsületes ember. A fegyenczek, kevés kivétellel, rendtartók, tisztaságszeretők, felebbvalóik iránt pedig kivétel nélkül engedelmesek s alázatos tisztelettel viseltetnek. A mint a tekintélyes igazgató megjelenik közöttük, katonai rendbe állanak, a munkaműhelyekben is köszöntenek, tisztelegnek, s azután folytatják munkájukat. — Nem titkolhatom el, hogy a rabok egynémelyikének reánk vetett pillantásában észlelnem kellett bizonyos ravaszság, s eltitkolt dacz és düh kifejezését, de csak kivételesen. Ily hatással volt reám az élethosszig tartó fegyházra ítélt palotai gyilkos sötét szeme, a ki maig sem vallotta be a bűn elkövetését, melylyel vádoltatott. A szabóműhelyben dolgozott csendesen e szép, erős férfi, kivel beszállítása első napjaiban sok baj volt. Az igazgató szabómunkához rendelte a veszélyes embert, ő pedig azt követelte, hogy asztalosmunkához osszák be, s e miatt daczoskodott és fenyegetőzött: előbb ugyanis, a váci intézetben asztalosmunkát űzött, s valami lealázót látott a szabóságban; az igazgató pedig jónak látta őt ezen ártatlanabb eszközökkel dolgozó mesterséghez állítani. Néhány napi magánfogság azonban megtörte; megpuhult s azóta nem volt vele baj. Találkoznak olykor egyes fondorkodók, elégedetlenek, bujtogatók, de ezeket a többség rendesen visszautasítja, sőt volt eset, hogy egy efféle vén gonosz csontot saját társai jól eldöngettek, mielőtt fegyelmi büntetéssel fenýttetett volna. Többen esküdnek rá ma is, több évi rabság után, hogy ártatlanul lettek elítélve, hogy a pandúrok, csendörök kinzása által voltak bevalásra kényszerítve, minek nyomait mutogatják ma is testükön. Ki venné mindezt igaznak? azonban egyesek ártatlanságáról az igazgató s a lelkész is meg vannak győződve, s indítványukra lépések is tétettek perujítás iránt, minek tudata a fegyenczeknél igen jó hatást szült. Fris emlékünkbén van a Köteles-ügy, melyben perujítás történt, s mely most van felülvizsgálat alatt a kir. kuriánál, miután az első bíróság az alapítéletet hagyta helyben, a kir. tábla pedig a perujításnak helyt adott s a fegyenczet fölmentette.

A rend és fegyelem tehát ma teljes és zavartalan. Pedig az igazgatóságnak e célra szolgáló eszközei, a szellemieken kívül, igen hiányosok s minden eredmény főleg ezeknek köszön-

hető. Ha tekintetbe vesszük, hogy mily gyarló s hiányos külső eszközök állanak illaván az igazgatóság rendelkezésére azon czélra, hogy e nagy gépezetet sikeres mozgásban tartsa s még kedvező eredményt is mutasson fel ezen nagy gonosztevők indulatainak féken tartásában, szelidítésében, s a fokunkinti javítás biztosítására: mondhatni, hogy az észlelt állapotot elég jónak kell elismerni.

Sokan nem hiszik, s én sem merem állítani, hogy a fegyházra ítelt gonosztevőknek erkölcsi jelleme a fegyházi nevelés által lényegesen megjavúl, s eredeti teljes szűz tisztaságát, melyet rossz nevelés, rossz példa-megrontott s a bűn beszenyezett, néhány év multán visszanyeri. Ezen legmagasb czélt a fegyházi javító rendszer nem is tűzi ki magának, mint rendesen elérhető, bár vannak esetei ily teljes megjavulásnak is. Az, mi e fegyházi rendszernek általánosan biztos és elért eredménye, abban áll, hogy a hosszabb időn át fegyelmezett, szigorú rendben tartott s gondos oktatásban részesülő foglyok a törvény tiszteletét s a munka szokását elsajátítják, s ha nem is bensőleg tiszta és becsületes, de legalább a polgári társaságban megtűrhető s haszonvehető emberekké változnak. Beaumont és Tocquevillenek az amerikai javítási rendszerről írt ismeretes jeles műve szerint: ha nem is lesznek becsületes emberekké, legalább a becsületes emberek szokásait veszik fel; s a kik henyélők voltak, dolgozni birnak, a kiket tudatlanságuk a tisztességes elélhetésben gátolt, írni s olvasni, s az önfentartásra eszközt nyújtó mesterséget tanulnak; a nélkül, hogy a jót éppen szeressék, a bünt, melynek keserves következtései érezték, gyűlölhettek; ha nem lesznek is erényesebbek, mint egykor voltak, de bizonyosan lesznek okosabbak, józanabbak, műveltebbek, s ha becsületérzés nem vezeti is őket a törvény tiszteletére s a rend fentartására, oda vezeti őket a jó magukviselet előnyei-nek tudata, az okos számítás. Ez pedig az államra nézve, jobbnak hiányában, kielégítő eredmény.

Az e czélra szolgáló anyagi eszközök egyik legfontosabbika volna a magánzárkák kellő száma, melyekbe a beérkezett fegyenczeket egy időre elzárni kellene, hogy magokba szálljanak, s más gonosztevőkkel nem érintkezhetvén, magoknál rosszabb társak által a javulásban ne gátoltassanak, terveket ne

koholhassanak; s melyekben a fegyenczeket éjjelre elkülönözve kellene tartani, melyek végre hathatós fegyelmi büntetésül is szolgálhának. De már említettem, hogy magánzárkák kellő számmal nincsenek, hogy a törvény által megkívánt egy évig tartó magánelzárás a fegyenczekre nem alkalmaztathatik, s még kevesebbé elegendő a zárkák száma arra, hogy az éji elkülönzés fogatosítható legyen, mint ezt a törvény rendeli. A zárkák e csekély száma miatt az ujon érkezett (úgynevezett *növedék*) fegyenczeket alig lehet 2–3 hónapra át magánelzárásban tartani, pedig elismert igazság, hogy csupán, vagy legalább főképpen a magánelzárás az, mely a fegyenczben a bösz indulatokat megtöri s a komoly magába-szállást sikeresen előmozdítani képes. Magánosan lenni a bűnösnek hosszabb időn át lelkiismerete furdalásaival s a megtört életremény leverő tudatával, s e mellett folyvást csak oly emberekkel érintkezni, kik őt csakis jóra intik, szorgalomra, munkásságra, becsületességre, kötelességteljesítésre buzdítják: a javulásnak oly hatályos eszköze, mit semmi sem pótol, melynek csak kevesen tudnak ellenállani. Ezt pedig Illaván, már a törvény által különben is elég rövidre szabott időre sem lehet végrehajtani. Arról pedig éppen szó sem lehet a 600 fegyenczcel tömött intézetben, hogy a nappali közös munkánál együtt levők, hol legalább szigorú felügyelet alatt tartatnak, a törvénynek megfelelőleg, éjjelre elkülöníttethessenek, holott az együttlétel rontó hatása, daczára a miniszteri utasítás erre vonatkozó gondoskodásának (22. §.), miszerint a lefekvészi idő után járkálni s az éjjeli csendet zavarni nem szabad, folyton égni kell az éjjeli lámpának, minden fegyencznek külön ágy adandó, melyek egymástól legalább egy méternyire helyezendők, két egyénnek egy ágyba feküdni, büntetés terhe alatt, szigoruan tiltatik stb.; a rontó hatás, mondom, főképp az esteli s éji órákban való érintkezés alatt fenyeget, midőn lehetetlen a fegyenczek magaviseletét úgy ellenőrizni, mint a világos nappal teljesített munkánál, midőn tehát, ellen nem állván egy vagy két ór jelenléte, a romlottabb lelkű rab sokszor érvényesítheti rontó befolyását a kevesebb romlott, de erőtlen jellemű, könnyen csábítható egyéniségekre. Különösen nálunk Magyarországon, hol kevesebb számmal vannak az erkölcsben teljesen

megromlott, öntudatos, furfangos gazemberek, mint a nagyobb (ál) civilizációval bíró nyugoti országokban, nálunk, hol a büntettek legnagyobb része durvaságból, lelki műveletlenségből, heves szenvedélyek pillanatnyi uralma alatt, s az emberölések, halált okozó sulyos testi sértések többnyire hetyke legénykedésből, korcsmai verekedés folytán származnak: itt a magánelzárás, főleg éjjelre, s ezáltal a rossz befolyás eltávolítása igen hatályos eszközül szolgálna, a büntetés végrehajtása mellett, a javítás biztosítására is. E nélkül csak gyarló sikerű foltozgatás lehet az egész eredmény, melyet az igazgatóság bármily bölcs és tapintatos vezetése elérhet, és fájdalom, nem tagadhatni, hogy fegyintézeteinkből nagyszámú meg nem javult egyén s visszaeső kerül ki. Tapasztaljuk a bíróságoknál, hogy a visszaesés elég gyakori; a fegyházból kiszabadult egyén, több évi büntetés után, ismét azonnal arra fordítja visszanyert szabadságát, hogy új bünt követ el azon összesugások s csábítások folytán, melyek a fegyházban jönnek létre; felkeresik korábban kiszabadult fegyencz társaikat, oktatóikat a gonoszságban, s együtt indulnak új lopásra, rablásra, hamisításra.

A dolog ily állásában csak a következetesen fentartott s fokozatosan kifejtett szellemi vezetésben kell az igazgatóságnak módot s eszközt keresni, hogy az intézmények hiányait pótolja, s némileg, bár fogyatékosan, célzt érhessen a javítás tekintetében.

Tagadhatlan s az eredményekre gondosan figyelmező fegyházi igazgatóságok által mindenütt constatált tapasztalás, hogy a javulásnak leghatályosb eszköze a: *feltételes szabadságra bocsátás* intézménye, melyet a büntetőtörvény, jó magaviseletű fegyenczekre nézve, kilátásba helyez. Büntetőtörvényünk legbölcsebb intézkedései közé tartoznak a 44. s követk. szakaszok rendeletei, melyek szerint azon fegyenczek, kik legalább három évi fegyházra ítéltettek, büntetésük két harmadrészét kitöltötték, és szorgalmuk, valamint jó viseletük által a javulásra alapos reményt nyújtanak, közvetítő intézetekbe szállíttathatnak, s ha ottani viseletükkel a javulás reményét megerősítették, a felügyelő bizottság ajánlására feltételes szabadságra bocsájtathatnak, a törvény ezen jótékonyága alúl csak a tolvajság, rablás, zsarolás, sikkasztás, orgazdaság, csalás és gyújtogatás bün-

tetteibe visszaesett rabok s a külföldiek vétetvén ki. A törvény e bölcs rendeletének Illaván még nagyobb hordereje van, mint más hazai fegyházakban, mert itt csak hosszas időre, 10 éven felül elítélt fegyenczek vannak, kiknél a szabadulási vágy természet szerint a legfokozottabb. — Legyőzhetlen szomjú vágy lakik az emberi kebelben a szabadság után; a fogolynak nem jut eszébe, hogy az egyéni szabadság egymagában még nem képezi az emberi boldogság összes feltételét, sőt a fegyencz csak szabadulása után lép az életküzdelem s keserű nélkülözések rögös terére, melyeket a fogságban nem érzett. Ott a szabadban nem áll háta mögött, gondoskodva s védő kézzel, javát akaró s előmozdító oly közeg, mint a fegyházi igazgatóság, a mely gondoskodik mindennemű életszükségei fedezéséről, testi tisztasága fenntartásáról, szerény de biztos, tiszta s egészséges étellemezéséről, ruházásáról, téli hidegben fűtésről, s betegségében ápolásáról, gyógyításáról, hanem kilép a külvilág sivár küzdelmeibe, magára, megtört önerejére hagyatva, embertársai idegenkedésének, megvetésének kitéve; ismét fázik és koplal, és ha beteg, nincs orvossága; ha lelki küzdelem martaléka, nincs oktatója, vigasztalója, s általában nem képezi az állam gondviselő figyelme különös és közvetlen tárgyát, mint a büntető intézetben, hol jobb dolga van, mint büntelen embertársai egy részének oda künn. És mégis oly erős a szabadság ösztöne, hogy inkább akar éhes vad, szabadon kóborló farkas lenni az erdőben, mint jobban táplált eb a ketreczben. Jól tudja, hogy a visszanyert szabadságban a külvilág gyanus előítéleteivel, iszonyodásával kell harczra kelnie, azt nagyszerű erőfeszítéssel legyőznie, hogy a mindennapi sovány kenyeret megkereshesse, s mindemellett keble a szabadságért rajong. Ezért bir a feltételes szabadon bocsátás törvényes intézménye a fegyenczekre oly varázshatással; tudván, hogy azt csak jó magaviselettel érheti el, melyet az igazgatóságnak kell bizonyítani, élénken érti az engedelmesség, a rendtartás, a munkásság szükségét; ezért látjuk őt szorgalmasnak, szelidnek, hódolónak, ha bár olykor tettetve is, különösen, midőn az időt közeledni látja, melyben a fogságból szabadulhat. Mindent elkövet, hogy jó viselete és szorgalma által biztosítsa magának az előnyt, melyet a törvény számára jutalmul kijelöl.

A feltételes szabadonbocsájtás intézménye tehát leghatósab eszköze az erkölcsi javulásnak, vagy legalább a szabályszerű, rendes magaviseletnek s engedelmességnek, mert a buzdító remény, hogy ez által büntetésidejét megrövidítheti, legerősb ösztönt s rugót képez, hogy a lelkes s tanító működését saját jó igyekezetével is elősegítse, s nagy mérvben szilárdítja a jóra való komoly elhatározást.

Ugyanily hatással van, és pedig ez már a visszaesettekre nézve is, kiket a törvény a feltételes szabadonbocsájtás kedvezéséből kizár, a megkegyelmeztetés reménye. Minthogy erre is okvetetlenül szükséges fegyházi felebbvalóinak ajánlata: ezek jó akaratát munkásság, engedelmesség, szelidség által megnyerni természetesen óhajtja.

Üdvös hatással van a fegyenczek javítására az igazgatóság által lehető legnagyobb gonddal vezetett erkölcsi s érdemosztályzat is. Hogy ez nem lehet tökéletes, mindenki elgondolhatja; egészen igazságos osztályozást csak az isteni mindentudóság csinálhatna, mely a szíveket s veséket vizsgálja; a mit emberi jóakarat tehet, az mind csak némi megközelítése a valónak. Kétséget nem szenved, hogy a kedvező osztályzattal összekötött apró kényelmek s kitüntetések sok képmutatást szülnek, s irigykedésre, árulkodásra is vezetnek, de egészben véve mégis jól hatnak és hatályos előmozdítói a jó viseletnek, engedelmességnek, szorgalomnak.

Az osztályzatok következők:

Az erkölcsi alaposztályzatot minden fegyencz magával hozza az intézetbe, és ugyan: azok, kik büntettéért első ízben vannak büntetve, (nem visszaesők), első számú alapjelzéssel láttatnak el; a visszaesők kapják a második számú alapjelzést. Ezen alapjelzéshez jönnek még a fegyencz erkölcsi állapotának vagy bűnösségi fokozatának egyéb jelzései, például: ha az elkövetett büntett részben véletlenség műve, vagy heves felindulás, észbontó szenvedély következménye, vagy ha önvédelem esete forgott fenn, mely a felmentésre nem volt ugyan elégséges, de mégis figyelmet érdemel; ha a büntett indokául valamely nemes téveszme szolgált stb. Az ilyenek s hasonlóknak nyelik az I-ső alaposztályzatban az α) jelzést; azok, kiknél előre eltökélt szándék van bizonyítva, és ismét azok, kiket e mellett

rossz, rovott előélet is terhel, *b) c) d)* jelzést. Az *a)* és *b)* osztályzatban lévők, ha az ezen osztályzatra minősítő jó tulajdonok mellett a *c)* és *d)* osztályzatba illő minőséggel is bírnak, egy jelzéssel alább esnek, vagyis: *a)* helyett kapnak *b)*-et, *b)* helyett *c)*-et.

A II-ik számú osztályzatban lévő visszaesők is ugyanily alosztályokba soroztatnak, a szerint, a mint másod, harmad ízben, vagy még többször vannak büntetve, s kisebb vagy nagyobb mértékben rossz, rovott előéletűek.

Az igazgatóság s lelkész, ki e részben a lehető alaposágra törekszik, igyekezik magának a fegyencz volt lakhelyének előjárósága vagy lelkészi hivatala részéről értesítést szerezni a beérkezett új fegyencz multjáról, s a bűnperben talán tiszta nem hozott s az ítélet indoklásából ki nem vehető körülményekről. Sokszor a legjelentéktelenebbeknek látszó mozzanatok érdekes támpontokat nyújtanak a psychológusnak, ki a gondjaira bízott bűnös lelkületét tanulmányozni óhajtja.

Az erkölcsi alaposztályzatok vétetvén első kiindulási pontnak: azontúl a fegyenczek az intézetben tanusított kitartó jó viselet, tanulás- és munkabeli szorgalom, bűnbánat jelei, s a jövődöbeli javulás egyéb feltételei szerint lépnek az »érdemosztályzatba,« fokonkint előre haladva, melyek a növedék (új) fegyenczekre nézve *D)*, s aztán az előhaladás fokai szerint *C)* *B)* s a legkitünőbbek részére *A)* betűvel vannak jegyezve.

Az új fegyencz, beszállításától kezdve addig, a meddig a törvény által meghatározott időt magánzárákában kellene töltenie, ha zárkák elegendő számmal volnának, a kezdők *D)* osztályában marad, ámbár a magánzárkák hiánya folytán közsben tölti is idejét. De a közösségben is van ezek számára külön osztály berendezve, hogy legalább a kevesbbé rosszak a mélyebben sülyedt rosszabbak, s az újonczok, a visszaesők társaságától megóva legyenek, ha már egészen elkülönítve nem lehetnek. Bölcs óvó rendszabály ez azon czélra, hogy ha az új fegyencz a kezdő évet nem töltheti is a törvény által szükségesnek tartott magányban, legalább ne jöjjön azonnal a tudvalövöleg megromlottabb fegyenczek közé, s ne legyen ezek rontó befolyásának kitéve, midőn még keble fogékonyabb minden befolyás iránt. Innét jó azután a fegyencz a *C)* osztályba, a

melyben rendesen három s a visszaesőknek négy évet kell eltölteniök. A B) osztályzatba való előléptetés a további jó viselkedés és szorgalom bizonyítása után is csak úgy történhetik, ha az illető, a megelőző hat hó alatt, fegyelmi büntetésre ítéelve nem volt. Ez osztályban tölt a fegyencz mintegy három évet, vagy büntetése idejének második negyedét. A legfelsőbb A) osztályzatba való előléptetés csak a legjobbak jutalma, s legszigorúbb feltételek alatt adatik. Alsóbb osztályba való leszállítás fegyelmi büntetesképpen méretik ki, ha a fegyencz ismételve fegyelmi büntetésre tette magát méltóvá. Ha pedig a legalsóbb osztályzatban követ el oly fenytetésre méltó tettet, mely a felsőbb osztályokban a lejjebbvezést vonná maga után: úgy azon osztályban a kiszabott határidőn túl továbbra is megmarad mind addig, míg csak javulásának biztos jeleit nem adja.

Ezek nagyjából az érdemosztályzat keretei, melyek Illaván legcélszerűbbeknek bizonyultak a hosszú időre ítélt fegyenczek közt, s a helyiségek és viszonyokhoz szabva. Az igazgatóság olykor, az intézet túltömöttsége miatt, kényszerítve van a fennkitett időnél előbb is felsőbb osztályba léptetni néhány fegyenczet, de sohasem erre érdemetlent.

Osztályzat szerinti megkülönböztetés a ruházatban ekkorig szükségesnek nem mutatkozott; az anyagi kedvezmények, melyek a különféle osztályzatokhoz kötvék, eléggé elválasztják azokat.

1883. év végén a fegyenczek következőleg voltak szám szerint az úgynevezett érdemosztályokba besorozva:

a felső A) osztályban volt151	fegyencz
a közép B) osztályban202	»
az alsó C) osztályban 61	»
a kezdő D) osztályban208	»
		<hr/>
		612

kik közül 27 volt egészen elkülönítve magánzárkákban, mint új rab; 3 volt büntetési képeni teljes elkülönítésben, 178 pedig a közös kezdő osztályban. Az utóbbiban azért van ily nagy, s az újonczok számát túlhaladó számú fegyencz, mert kellő helyiségek hiányában ez osztályba vannak elhelyezve az egy évet

túlhaladó idő alatt beszállítottak is. — Nem szenved kétséget, hogy minél kevesb pontossággal lehet ezen helyes alapokra fektetett osztályozást a fegyenczek magas létszáma s helyszűke miatt gyakorlati alkalmazásba venni: annál inkább ki vannak téve a fegyenczek az egymást rontó veszélyes befolyásnak s annál sikeretlenebb a lelkészi működés erkölcsi hatása.

A jó magaviseletűeket örvendeztető jutalmak közt nagy szerepet játszik, s a hosszú időre ítelt fegyenczek lelkületére, igen jó hatással van Illaván, tapasztalás szerint, a zene s a zenetanulás engedélye. E kellemes, vidító s lélekemelő időtöltés 1883-ban további fejlődést nyert az igazgatóság gondoskodása által. A zene, mint tudjuk, emollit mores, nec sinit esse feros, elfoglalja munkától üres idejökben lelkületüket, nemesíti érzelmeiket s csüggedéstől megóvni segíti a nyomorútlakat. Ha valaki zenét tanulhat Illaván a fegyenczek közül, ez reá nézve különös kedvezés s kitüntetés. És ezen intézkedés a munkakedvet is növeli s a szorgalmat ébreszti; mert a szükséges hangszereket s hangjegyeket a fegyenczek sajátukból szerzik meg, munkadíjaikból fedezik. Iparkodniok kell tehát, hogy szorgalmas munka által a szükséges költséget s magoknak ez élvezetet megszerezzék. A zenetanulás engedélye az érdemosztályzat keretébe igen jól beilleszthető, mert csak az A) s a közép vagyis B) osztálybelieknek adatik meg, s miután a B) osztályba sorozás csak a szorgalmas s jó viselet jutalma, a zenetanulási engedély reménye a fegyenczeket minden jóra hathatósan buzdítja. — Nagy kedvezménynek tekintik, ha zenével mulathatnak, s a többiek is, ha társaik zenéjét hallgathatják. 1883-ban már száznál több fegyencz tanulta s gyakorolta a zenét, kik négy társaságba (zene-bandába) voltak sorozva. E célra a nagyobb térfogatú hálótermek használtattak, a mi némileg ezeknek rontó befolyását is ellensúlyozta a munka utáni üres esti órákban. Az igazgatóság ily érvek s tapasztalások alapján, erkölcsjavítási szempontból fontosnak s czélszerűnek találta, hogy a fegyenczek zene- s énektanulását, melyről már megemlékeztem, ápolja és támogassa. Ez, ily kiterjedésben, speciális intézménye az illavai fegyháznak, a mi másutt fel nem található. A zenekar az igazgató úr szives engedelmeiből előttem is bemutatta magát. Ünnepe volt ez a részvevőkre nézve, igen

örülni látszottak a dicséretnek s buzdításnak, melyet hozzájuk intéztem; reám pedig igen jótékonyan hatott ez egykor vérrel, lopással, gyújtogatással mocskolt kezekből a szelid s andalító hangok oly harmóniáját hallani, mely a fásult keblek feloldadását s az egykor csak szilaj szenvedélytől dúlt szívek nemesb érzelmekre lobbanását jelenté.

A javításnak említett tényezői nem maradtak üdvös hatás nélkül az első rendű gonosztevők e bélyeges gyülekezetére. A fegyelmi büntetések nagy száma és szigorúsága együtt szokott járni a közös munka rendszerével, melyben oly sok alkalom van a különféle kifogásokra. Illaván azonban a fegyelmi esetek előfordult számát nagynak mondani nem lehet. — Az erre vonatkozó statisztikai táblázat következő helyzetet mutat:

A kihágások összes száma 1883-ban 600-at túlhaladó fegyencz közt csak 46 volt, s fegyelmi büntetést szenvedett 40 fegyencz, a mi a létszámnak csak alig 7°/_o-jét teszi ki. A kihágások esetei voltak: ellenszegülés 5, házi rendellenes viselkedés 28; munkakörűli hanyagság 13. Az alkalmazott fegyelmi büntetések nemei pedig következők voltak: egyszerű magánfogsággal büntettetett 10, szigorított magánfogsággal 35, sötét zárkába dugással csak 1. — Ezt az egyet látogatásomkor is a sötét zárkában találtam, mit az illetőnek dühös természete tett szükségessé. A magánelzárás e fajai mint fegyelmi főbüntetések mellett alkalmaztatott még, büntetés súlyosbításul, 22 esetben élelemmegszorítás, 3 esetben lábbilincs, egy esetben a munkadíj-osztályban lejebbezés, s még egy esetben minden kedvezmény teljes elvonása. Botbüntetés éppen nem alkalmaztatik. Legnagyobb fegyelmi büntetések a sötét zárkába dugás s a vasma verés különféle fokozatai: bilincs, kurta vas, a kezek összevasalása. Némelyeknek ellenben, kik ismert jó viseletűek, sok szabadság engedtetik. Az előudvarban, szabad légen dolgoznak, honnét esetleg el is szökhetnének; de erre nem igen tesznek kísérletet, mert a rend s felügyelet olyan, hogy eredményt nem remélhetnek, s erről meg vannak győződve. Sőt a Vág partjára is kieresztetnek dolgozni, természetesen kellő felügyelet alatt, mely azonban lehet olykor hiányos. Volt eset rá, hogy egyike a Vág parton dolgozóknak visszavezetés alkalmával félre menvén, kinn felejtetett, s nem hogy megszökött

volna, hanem aggodalmasán csöngetett a már bezárt kapun, hogy bebocsáttassék.

Kiemeltem már, hogy a feltételes szabadonbocsáttatás s a megkegyelmeztetés reménye, bár ez utóbbi csak igen kivételesen fordul elő, a rendfentartás s a javítás legsikeresebb eszköze, s mindenek fölött buzdítja a szabadság után epedő foglyokat jó viseletre.

1883. év folytán a legfelsőbb kegyelem csak egy fegyencznek adta vissza szabadságát, ki heves felindulásban elkövetett szándékos emberölésért 15 évi fegyházra volt elítélve. E kegyelmezés kezdeményezése a fegyencz családjától indult ki, tekintettel főképpen arra, hogy az előbbi büntető gyakorlat uralma alatt, az új büntető-törvényhez hasonlítva, túlszígon bűntettetett, mert ez utóbbi szerint legfeljebb 5—6 évet kapott volna, s tekintettel még arra is, hogy időnként téboly jelei mutatkoztak a fegyencznél. Kiállott már közel 10 évi rabságot.

A feltételes szabadonbocsájtás statisztikája pedig következő:

1880. szeptember elsejétől fogva, midőn az új büntető-törvény életbe lépett, feltételes szabadságra illaván 132 fegyencz jelentkezett. Ezekből a büntető-törvény 49-ik §-a s az igazságügyminiszter 1880. évi 2106. sz. utasítása értelmében az igazgatóság által 27 fegyencz lett (mint visszaeső vagy mint külföldi) visszautasítva, 105 pedig a felügyelőbizottság bírálata alá bocsátva. E 105 közül 97 fegyencznek kérelme lett a felügyelőbizottság által, és pedig ennek pártoló ajánlatával kísérve, 8 pedig nem-pártolólag felterjesztve a minisztérium, mint döntő hatalomhoz. — A miniszter 53 fegyencznek engedélyezte a feltételes szabadságot, s elutasította egyelőre 17 s véglegesen 35-nek kérelmét; az egyelőre elutasítottak közül még 14-nek kérelme lett utólag teljesítve. A feltételes szabadságra bocsájtottak közül már 17 fegyencznek büntetési ideje folyt le kifogástalanul, a többiek is, egyet kivéve, jól viselik magokat; 8 elhalván, az 1883-iki év végén még 40 fegyencz volt az illavai intézetből feltételes szabadságon, kik közt egy nagyobb bünt követett el, s e miatt a feltételes szabadság előnyét elvesztette.

Különösen pedig 1883-ban 18 fegyencznek ilyenmü kérelme jutott a felügyelőbizottság elé s 15 terjesztetett fel pártolólag a miniszteriumhoz; kérelme célját elérte 10.

A felügyelőbizottság tagjai egyetlenegy esetben sem voltak az igazgatóságétól eltérő véleményben a szabadonbocsátásra nézve, a mi a tisztviselők tapintatos és higgadt megfontolásának bizonyítéka, de a felügyelőbizottság részéről is feladatának helyes felfogására mutat, mert az intézeti tisztviselők ismervén egyénileg a foglyokat, ezek adhattak e részben legalaposb véleményt, s nagy hiba volna, ha a felügyelőbizottság tagjai valamely fölényérzet vagy okosabb lenni akarás folytán a tisztviselők véleményét csak azért vetnék el, hogy felügyelői magasb hatalmukat bizonyítgassák, a mi ezen üdvös intézménynek nem szolgálna javára. Felötlő, hogy a miniszterium nem tartja magát ezen felfogáshoz, s az igazgatóság és felügyelőbizottság véleményét nem mindig veszi tekintetbe.

Mielőtt értekezésem e kedvencz tárgytól megválnám, fel akarom még mutatni azon adatot az országbeli összes feltételes szabadlábra helyezések eredményéről, melyet László Zsigmond miniszteri tanácsos úrnak, a fegyházügy lelkes osztályfőnökének szivességéből nyertem. 1880. évi szeptember 1-jétől 1884. év december végeig feltételes szabadságra bocsáttatott országszerte mindössze 2673 egyén, s ezek közt 2422 férfi s 251 nő; 1300 az országos fegyintézetekből s 1373 a vidéki fogházakból. A törvény e kedvezményét összesen csak 46 egyéntől kellett visszavonni, kik közt 42 férfi s 4 nő; országos intézetből való 19; vidéki fogházakból 27. De ezek közt is csak 22 eset volt, melyben a kedvezmény visszavonása újabb büntett vagy más törvényellenes cselekmény miatt történt; rendetlen vagy erkölcstelen és garázda magaviselet s életmód adott erre okot 4 esetben, köteles jelentkezés elmulasztása 6 esetben, jogtalan elhagyása a tartózkodásra kitűzött helynek 5 esetben; fegyelmi vétség elkövetése a kérelem tárgyalása alatt 5 esetben, katonaszökevénynek bizonyult az illető egyén egy esetben. Látszik ezekből, hogy a várt eredmény elég kielégítő.

A szigorú, de igazságos bánás, gondos felügyelet, s az említett összes tényezők üdvös hatása — az el nem tagadható hiányok mellett is, melyek a helyiségből erednek — ma már

lehetetlenné tenne oly szomorú jelenetet, mely 1858. márczius 14-kén e falak közt lefolyt. Nagy regényírónk tolla a képzelet legragyogóbb színeivel írta le s idealizálta az »*A kik kétszer halnak meg*« című regényében ez eseményt, melyet én, mint az illavai fegyház történetének egyik kiegészítő részét, teljesen hiteles adatok s biztos értesítés nyomán fogok röviden elbeszélni. — Ugyanazon második emeleti folyosón hallottam az 1858-iki fegyenczzendülés lefolyását, mely annak véres színhelye volt. A fegyintézetnek 1855-ben történt felállítását s beépítését után csakhamar mutatkoztak a Magyarország ellen felbőszült, akkori abszolút zsarnokkormány minden vonalon mutatózó s az illavai fegyházban is alkalmazott rendszerének kimaradhatatlan következményei. A boszúállás szelleme behatott a börtönökbe is, melyeknek lakosaival, s a Spielbergben és egyéb külföldi várakban elzárva volt magyarországi illetőségű rabokkal lett megtömve az új fegyház annyira, hogy 1858-ban a fegyenczek létszáma már 450-en felül volt. Telve majdnem mindnyájan rejtve égő haraggal, elfojtott dühvel az elnyomó hatalom ellen s visszaemlékezésekkel a szabadságharcz dicsőségére, azon a képzeletet hevítő, kalandos, regényes időre, mely megengedte magának, hogy a börtönök tölteléke, a legnagyobb gonosztevők, Rózsa Sándorék s társaik is szabad lábra tétessenek, fegyvert ragadhassanak s a haza védelmében, melynek törvényeit előbb vakmerően sértették, hőssé lehessenek, s mely a büntetteket is elnézte, ha azok a haza ellenségei, árulói ellen követték el. Ki tudná helyeselni a kétségbeesés e végletes eszközét? de tagadhatatlan, hogy a vélemények s érzelmek áradata azon szomorú időkben ily irányú volt. Ehhez járult a tűrhetetlen, menthetetlen állapot, melyben a fegyenczek tartattak: kegyetlen, embertelen bánásmód, az alkalmazott magyarfaló tisztviselők tapintatlansága, a tétlenség, mely az ábrándoknak szabad játékot engedett. Az összezúfolt, az egymással való érintkezésben nem gátolt rabok, munkátlanul, terveket koholva, bőszen haragban vergődve töltötték idejüket. A 450 fegyenczből ki lettek választva, a jobb viseletűek közül, negyven vagy ötven, kik sánczmunkára alkalmaztattak; a többiek nap-nap után el voltak zárva, egy negyed órára sem bocsájtván ki szabad levegőt szívní, de mégis,

mivel e kormány igen vallásos volt, vasárnaponkint isteni tiszteletre hajtva, hogy misét hallgassanak s imádkozzanak. Minden legkisebb vétségért vagy kihágásért botbüntetés alkalmaztatott. Hozzá járult ehhez egyes tisztviselők buta tapintatlansága, mely a korlátlan hatalom tudatában végletekig ment. Így p. o. az akkori lelkész, midőn a fegyenczek nála panaszkodtak, hogy a halál nagyon dúl soraikban, azzal vigasztalta a nyomorultakat: »nem azért hoztak ide benneteket, hogy éljeteek és megszabaduljatok.« Az akkori gondnok is a fegyencz-kórházban megjelölte az orvos előtt a beteg fegyenczek egynemelyikét, mondván: »ennek is el kell mennie,« a mi azután többször be is következett; s hasonlóképpen bizalmat gerjesztő és vigasztaló volt a kórházban alkalmazott főápoló nyilvános fenyegetése: »vigyázzatok, mert kezemben az életetek.« Lehetett-e ily bánásnak a fegyenczek közt méltó elkeseredést nem szülni, midőn látni kellett bizonyos vesztüket, s az ellenséges, bosszú lihegő indulatot azok részéről, kiknek önkényére voltak bízva? E mellett természetesen nem hiányoztak a bűjtogatók, kik minden módon igyekeztek a többieket lázadásra s ezútoni kiszabadulás kísérletére bírni. Ott vártak az erdők, a bérczek, a puszták, a gverillaélet csábjai! — Élesztette az elkeseredett rabok keblében az erőszakos kitörési hajlamot az is, hogy, miután a fegyenczek legnagyobb része magyar volt, a fegyházi kormányzatot, mint az osztrák kormány közegét, magyar nemzet-ellenesnek tekintvén, azt magyar nemzeti szempontból is gyűlölték, s ellenében fellázadni és kitörni mintegy magyar hazafias kötelességszerű cselekménynek tekintették ábrándos agyvelejükkel, a mit bizonyít a lázadásra felhívó jelszó is: »rajta magyar, most az idő!«

Így történt azután, hogy midőn 1858. márczius 14-ikén, egy vasárnapon, az isteni tiszteletre összegyűltek, a kínálkozó alkalmat, előleges megbeszélés szerint, felhasználták arra, hogy a szabadulást megkísértsék. Megjegyzendő, hogy akkor csak egy katolikus lelkész volt alkalmazva a fegyháznál, s a különböző felekezetű összes fegyenczek egy helyen gyűltek össze az isteni tiszteletre. Imaházúl a második emeleten levő folyosó használtatott, hol a fegyenczek, s közöttük a felfegyverzett fegyőrök sorban fel voltak állítva. Ezen második emeleti folyosó

60 méternyi hosszú, melynek eleje 4 méter hosszúságban deszkafal által volt elzárva, s ehhez támaszkodott az oltár; a 3 méter szélességű folyosó egyik oldalán négy terem fekszik, melyekben akkor 88 fegyencz volt elzárva, másik oldalán van kilencz ablak, mely az udvarra néz, s két ajtó, melyek közül az egyik közvetlenül az oltár mellett nyílik s főbejáratnak használtatik, melyen keresztül az alsóbb lakosztályokban elhelyezett fegyenczek feljártak. A másik ajtó attól 28 méternyi távolságra fekszik, tehát körülbelől a folyosó fele részében, az erre nyíló kereszt folyosóban is van három terem, melyben vagy 30 fegyencz lehetett, továbbá ezen keresztfolyosó folytatásában fekszenek a magánzárkák, s onnét lejövet az udvarra érni a külső ajtón át, mely a szabadba vezet. A főbejáratától nem messze állott a szószék, mely körül voltak felállítva az énekes fegyenczek, számszerint 8; utánuk pedig sorban a többi fegyencz. Az adottjelre, kilencz órakor reggel, kezdtek a rabok gyülekezni az isteni tisztelethez, és pedig először is a földszinti termekből eresztettek fel; ezek után a második emeleti rabok bocsáttattak ki, s végre az első emeletiek jöttek fel. Feljövetel közben egyik fegyőr megkérdezte az egyik énekes fegyenczet, hogy mit fognak ma énekelni? mire a fegyencz, egyike a bujtogatóknak, daczosan felelt: »majd éneklünk nektek«. Alig, hogy az összes egyenczek összegyűltek, egy Rosta Péter nevű, 12 évre elítélt fegyencz, ki mint főbujtogató szerepelt, egyszerre odaugrik a legmagasabb s legerősebb fegyőrhöz, mellén ragadja azt, s felkiált dörgő hangon: rajta magyarok, most az idő! E felkiáltás után megtámadják a fegyőröket, elveszik fegyvereiket s többeket leütnek azok közül, a mihez zsebkendőjükbe kötve köveket tartottak készen. Az egyik fegyőr az első lövésre sulyosan megsebesül s meg is hal, az őrpáncsnok s tizenkét fegyőr, többekévesbbé sulyos sérelmet szenvednek. Szerencsésen sikerült azouban a főbejáratat elzárni, az ott álló őr, lélekjelenlétét el nem veszelve, becsapta azt, mi által a fegyenczek ez oldalról nem menekülhettek. Most a folyosón roppant zaj és dulakodás keletkezett, a rablók erőködtek az ajtót feltörni, s az ablakokon keresztül az örökre tüzeltek. Midőn látták, hogy a főkijáratral nem tudnak boldogulni, a keresztfolyosón keresztül iparkodtak az ajtóhoz jutni, s azt el is érték, de már ezen ajtót is zárva talál-

ták s most ezt kezdték erősen feszegetni. Időközben azonban megérkeztek az Illaván állomásozó rendőrök, s az éppen akkor tartott sorozás alkalmával jelen volt hadnagy is katonáival. Ez utóbbiak lövésekkel láttattak el, s így jöttek a főbejárathoz. A hadnagy megadásra szólította fel a lázadókat, de ezek a zárt ajtón keresztül azt felelték, hogy életre-halálra akarnak harczolni. Erre a főbejáratot zárva hagyták, s a szükséges őrköt ott felállították, a hadnagy pedig kíséretével, s a még ép fegyőrökkel a keresztfolyosó ajtajához érkezett, melynek középő nyílásán a fegyenczek egyre lövöldöztek. Sikerült mégis az ajtót felnyitni s folytonos tüzelés közben előre nyomulni s a lázadókat visszaszorítani, kik aztán fehér kendőket lobogtatva a termekbe menekültek. E közben megérkezett Trencsénből egy alezredes, ki azonnal megkezdte a nyomozást, s a visszatorlást azzal, hogy egy fegyenczet, kire egy fegyőr mint támadóra mutatott, ott a folyosón nyomban agyonlövetett. Később kiderült, hogy e kivégzett rab a támadásban részt nem vett, Ezután lehordták a folyosón vérben fekvő halott és sebesült fegyenczeket s fegyőröket: 10 fegyencz s 2 fegyőr találtatott halva, egy harmadik fegyőr sebeiben csakhamar meghalt, 12 fegyőr és számos fegyencz pedig erősen meg volt sebesítve. A zendülés lefolyásából következtetni lehet, hogy e szándék az összes foglyok előtt ismeretes volt, csakhogy a nagyobb rész nem akart beleegyezni a kitörésbe, melytől jó eredményt nem vártak; a zendülés alkalmával ezen vonakodók is kegyetlenül bántalmaztattak fegyencztársaik által. Feladó, áruló azonban nem találkozott. A vizsgálat folyamán kiderült, hogy 24 fegyencz volt, ki a zendülést tetteleg előidézte, s ezek élén állott Rosta Péter, kit azután a törvényszék ezen zendülésért életfogytig tartó fegyházra ítelt. Részvevő társai (23) szintén többkevesebb éven terjedő fegyházra büntetettek, 12 fegyencz pedig, kik a zendülést ellenezték s annak megghiusulásában érdemet szereztek, részben és teljesen megkegyelmeztettek. A Rosta-féle zendülés utókövetkezményének tekinthető Rosta Péternek 1862-ben történt kivégeztetése, ki egy fegyencztársát orozva meggyilkolta, mert annak a zendülés alkalmával áruló szerepet tulajdonított. A magánzárkában öngyilkosságot akart elkövetni, de erősen meg lévén lánczolva, ezt nem tehetette, azonban

valahol egy darab üvegre téven szert, ezzel magát veszélyesen megsebezte. A sebből kigyógyították, hogy aztán a fegyház udvarán, 1862. június 12-én, az összes fegyenczek szeme látára, rettentő példájára felakaszszák. Most már ily kitörésekre ok sem forog fenn, de a gondos felügyelet s örökös is lehetlenné tenné hasonló vakmerő kísérletek előfordulását.

VII.

A fegyenczek érintkezése a külvilággal, rokonaik s egyéb ismerőseikkel 1883. évben következő volt: kaptak összesen 2074 levelet, mely számból egy-egy fegyenczre 3.1 levél esik. Ezek közt volt 39 darab pénzes levél 212 frt 20 kr. pénzküldménnyel. Levelet pedig irtak 2464 darabot, miből egyre-egyre esik 4 darab. Három havonként szabad levelet írniok. Levelek jöhetnek bárkitől s bármennyi; azokat azonban a lelkész töri fel s olvassa el, hogy ismerje a családi viszonyokat s felhasználhassa azokat a javítás művében. A látogatások három havonként egyszer meg vannak engedve, s ily alkalommal sokszor keservesen érzékeny jelenetek is fejlődnek; többnyire rossz hatással vannak, mert felizgatják, s nyugtalanítják a kedélyeket. Azonban e látogatások nem gyakoriak; rokonok részéről az illavai fegyenczek összesen csak 17 ízben részesültek ilyenben az egész éven át. Ennek oka részben, hogy Illava igen messze esik az ország legnagyobb részétől, hová terhes és költséges az eljutás, noha most már tetemesen könnyítve van a vasuti közlekedés által. Másik ok, hogy az ily nagy és hosszú időre ítélt bűnösök, milyenek Illaván őriztetnek, a családra nézve már elveszetteknek, mintegy nem létezőknek tekintetnek. A nagy bűnösökhöz is ragaszkodó, mindent felejtő s mindent áldozó nők és rokonok inkább csak a népballadákban élnek.

A ház ellátása s a fegyenczek élelmezése egy évtized óta házilag kezeltetik. Illaván az ellátás sokba kerül, a minek fő oka az intézetnek minden nagyobb forgalmú piactól távol fevése, s a szomszédságban levő terméketlen föld, és szellemileg elmaradt népesség. A fő anyagokat, milyenek a liszt, zsir, szalonna, hüvelyes vetemény, kőolaj stb. messziről, többnyire Budapestről kell hozatni; remélhető azonban, hogy a vasut

némileg segítni fog e bajokon. A beszerzett élelmezési anyagok ára 1883-ban közel 44 ezer forintba ment, szállítási költség fejében több, mint 1700 frt adatott ki. A mondott évben, az előbbihez képest, javulás mutatkozott, a mi leginkább onnét eredt, hogy a legfőbb élelmi cikk, a liszt, olcsóbb lett. 1670 mázsa liszt fogyott el 16,000 frt értékben, s minden egyes fegyenczre mintegy 7 kr. esett a liszt árából; zsir és szalonna 96 métermázsa használtatott fel 7450 frt értékben, s ebből jutott egy-egy fegyenczre naponként 3 kr. Tüzifa 896 m. szükségletet 2450 frt árban, az összes tüzelési költség 3400 frtot túlhalad, s esik abból egy-egy fegyenczre naponként mintegy másfél krajczár. Erős szükségletet képez a káposzta (380 m. mázsa 869 frt árban), a burgonya (372 m. 1092 frt árban); bab (88 m. mázsa 992 frt árban). A marhahus s betegek részére szükségelt borjúhus mennyisége 20800 kilogr.-ot tett ki 9190 frt értékben; só: 8900 kilogr. 1092 frt értékben; turó 1970 kilogr. 905 frt értékben; fehér és vörös bor 2122 liter 521 frt; sör 790 liter 103 frt; tej 2700 liter 270 frt értékben. A kisebb táplálkozási cikkeket s fűszereket mellőzöm. Egy-egy fegyenczre elköltöttek naponként egyre-másra mintegy 21 kr, s évenként körülbelől 74—75 frtot. Egy-egy napra esik, a fegyőri kenyérrészletet is beleszámítva, 127 frt élelmezési költség, a mi évenként 44—46 ezer frtot tesz. Szalmazsákokba felhasználtatott 38,000 kilogr. szalma 887 frt értékben; mosáshoz való szappan 1240 kilogr. 440 frt értékben; az intézeti helyiségek kivilágítására fordítottatott 7370 kilogr. kőolaj 1970 frt értékben. Az összes tisztogatás, világítás, fűtés került 6700 frtnál valamivel többbe, a miből esik egy-egy főre kereken 3 kr. Ezenfelül kap az igazgatóság a fegyintézet többféle apró szükségletének fedezésére évenként pauschális 6000 forintot; az összes regie-költségek tehát tesznek 12,700 frtot, miből jut egy főre majdnem 6 kr.

A fegyenczek ruházata áll csínvat és darócz (halina) ujjasból, nadrágból, mellényből és sapkából, mihez járúl durva fehérnemű (ing, gatyá, kapcza), pamut nyakkendő, zsebkendő és erős borjubőrökből készült bakkanec; továbbá ágybeli szőrpokrócz, lepedő, szalmazsák és szalmavánkos, vánkoshéj, törülköző, kötény s egy tarisznya. E ruhák, a mint összeszakadnak s elrom-

lanak, folyvást ujakkal pótoltatnak; a készakarva rongálás azonban fegyelmi vétséget képez. Az erre szükséges anyag a fegyházi iparüzletben dolgoztatik fel, s kivétel nélkül az intézetben készül a szabó-fegyenczek által. A feldolgozás költsége volt: fegyenczruhára 2153 frt s fegyőri ruházatra 814 frt, összesen 2968 frt.

Az intézet vagyona következő:

Az ingatlan vagyon értéke, mely évenként új épületekkel gyarapodik, 490,920 frtra becsültetett. Áll ez 31,035 négysz.-méter kiterjedésű telekből, a rajta lévő említett épületekkel s a temetővel. Az ingó vagyon értéke megközelíti a 100 ezer frtot, és állott 1883-ban házi szükségleti, fűtési,

világítási és tisztogatási készletekből	569 frt értékben	
ruhaanyag s kész ruhák	27,201 »	»
élelmi cikkkészlet	3,845 »	»
házi leltár (az iparüzletieken kívül)	23,296 »	»

54,911 frt értékben,

a fegyintézeti iparüzlet vagyona pedig

kitesz	41,264 »	»
------------------	----------	---

összesen 96,175 frt értékben.

A különféle czélokra szolgáló, ú. m. a fegyenczi tulajdonpénztár, az élelmezési, iparüzleti, iskolai, építkezési, segélyegyleti pénztárak szigorúan elkülönítve, a legnagyobb pontossággal kezeltetnek. A fegyőrök is alapítottak temetkezési és segélyegyletet saját javukra, melybe minden tag havonként 5 krnyi járulékot fizet, s mely jelenleg mintegy 2200 frtot tesz ki. Ebből a megszorúltaknak olcsó kamatra kölcsön adatik s a temetkezési költségek fizettetnek. Ottlétemkor kölcsön volt adva 930 frt, s négy temetési esetre fordítottatott 80 frt.

Az intézet költség-előirányzatából kiemelem még a következő tételeket:

Tiszti fizetésekre s lakbérekre fel van véve 6320 frt; valásoktatás ezimén 2840 frt; szolgaszemélyzet (összesen 95 személy) bérére s lakpénzére 29,760 frt; jutalmak és segélyezésekre 600 frt; természetbeni élvezményekre 3800 frt; irodai, iskolai s könyvtári szükségletekre 400 frt; úti-költségek s napi-dijakra 200 frt; épületek fentartására 3000 frt; leltári tár-

gyak kiegészítésére 1000 frt; biztonsági szükségletekre (az őrkatonaság fizetésére) 7700 frt s ugyanannak lakbérére, vagyis a helységben bérelt kaszárnya-épületért 500 frt. Valóban nem adatott ki ennyi e célra, hanem csak 5338 frt. A vezénylő tiszt 70 krnyi, a többi katonák állásukhoz arányló 30—60 krnyi napi-pótlékot nyernek itt töltött szolgálattidejük tartamára. Egyéb tételekről, mint: ételmezés, fegyenczruházás, fűtés, világítás, gyógyszerek stb. már előbb szólottam. Az összes előirányzat megközelítette a 110 ezer forintot, de ez nem jól lett eltalálva, mert valóban több adatott ki 120 ezer forintnál. Az előirányzatban ugyanis csak 550 fegyenczsám volt felvéve 18 krnyi napi ételmezéssel, holott 600 fegyencznél is több ételmeztetett, s a napi költség e célra 18 kr. helyett, mint fentebb láttuk, 21 krba került.

A fegyenczek személyes viszonyait kitüntető statisztika táblázatokból kiemelt adatokkal fogom befejezni ismertetésem az illavai fegyházzról. A fegyenczek 666-ra menő forgalmi száma mellett, elítélve lettek ezek közül:

1. oklevél-hamisításért	2
2. erőszakos nemi közösülésért	1
3. gyilkosságért	303

és ugyan:

a) orgyilkosságért	31
b) rablógyilkosságért	126
c) közönséges gyilkosságért.	87
d) szülőgyilkosságért	22
e) házastársgyilkolásért	32
f) gyermekgyilkolásért	5
4. emberölésért	265
5. gyűjtogatásért	16
6. rablásért	64
7. nagyobb fokú s ismételt tolvajságért .	15

666

Illaván tehát a nagy bűnösök e legbélyegzetebb gyűlekezetében, az oly fegyenczek száma, kiknek büntette által em-

berélet oltatott ki, 568 — az összes számnak majdnem kilencz tizedrésze.

Életkorra nézve :

20 éven alúli fegyencz van.....	19
20—30 év közt	260
30—40 év közt	206
40—50 év közt	116
50—60 év közt	51
60 éven felül	14
	<hr/>
	666

Ha tehát a 30 évet vesszük középleletkornak, ennek alatta volt 279 vagyis 41.8 percent, s felette 387 vagyis 58.2 percent ; a nagy büntettek elkövetése tehát túlnyomó számban 30 évesnél korosb emberek által történt.

Anyanyelvre vagy nemzetiségre nézve :

magyar	370 = 55.6 percent
oláh	102 = 15.2 »
tót	86 = 12.8 »
német	49 = 7.2 »
szerb	35 = 5.2 »
ruthén	15
horvát	7
más nemzetiségű	2
	<hr/>
	666

Hitvallásra nézve :

római-katholikus.....	320 = 48 percent
helvét hitvallású	138 = 20.4 »
görög-keleti.....	122 = 18.3 »
görög-katholikus.....	41 = 6.1 »
ágostai hitvallású.....	35 = 5.2 »
mózes-hitű	9
unitárius	1
	<hr/>
	666

Családi állapotra nézve :

nős.....	314 = 47.1 percent
és ugyan: gyermekkel.	242
gyermektelen.	72
özvegy	80
és ugyan: gyermekkel.	45
gyermektelen.	35
tehát családós...	394 = 59.1 »
nőtlen	272 = 40.9 »
	<hr/> 666

Ezen arány, csekély különbséggel, folytonosan fennálló, s mutatja, hogy a nagy bűntevők többsége családós egyénekből áll; a családós állapot tehát nem korlátozza az embereket nagy büntettek elkövetésében, mint ezt hinni lehetne, sőt gyakran épen a családról gondoskodás, a szülői szeretet ösztöne vezet arra; a nevelés hiányát pedig jóvá éppen nem teszi.

Előbbi polgári vagy társadalmi állása vagy foglalkozása szerint a 666 fegyencz közt volt:

napszámos és cseléd.....	299
földműves	187
iparos és kereskedő	121
határozott életmód nélkül	48
tudós és művész	5
nagyobb földbirtokos	3
tisztviselő	3
	<hr/> 666

Vagyoni állapot tekintetében volt a mondott számú fegyencz között:

teljesen vagyontalan	422
némi vagyonnal bíró	109
vagyonos.....	135
	<hr/> 666

Műveltségi fokuk a következő:

olvasni írni tudó.....	314
csak olvasni tudó.....	64
teljesen oktatás nélküli	285
magas oktatásban részes	3
	<hr/> 666

és ismét:

kielégítő vallásos ismeretekkel birt ...	311
hiányos » » » ...	355 = 666
csak egy nyelvet beszélt.....	413
több nyelvet beszélt	253 = 666
Büntetve ekkor nem volt...410 = 61.5 percent	
büntetve volt már előbb.....	256 = 38.5 »

és pedig:

ugyanazon nemű büntettért egyszer	32
különnemű büntettért egyszer.....	22
ugyanazon nemű büntettért többször ...	81
különneműért többször	41
vétség vagy kihágásért	79
	<hr/> 256

A büntettért már büntetettek száma tehát 177-re s az egyazonnemű büntettért büntetettek száma 114-re megy 666 fegyencz között, a mi 26.₃ s illetőleg 17.₁ száztólit tévén ki, rendkívül előnyös arányt mutat a nyugat-európai műveltebb államokkal szemben, hol a visszaesők száma, rendes körülmények közt, az az elitáltak összes számának 60—80 százalékát szokta kitenni; a mi, ha tekintetbe vesszük még azon országokban a börtönrendszernek a mienknél sokkal, fejlettebb, s a kor és tudomány magasb színvonalára emelkedett állapotát is, az ottani népeknek a mienkét messze túlhaladó romlottságát bizonyítja. Csalódnak, a kik hazánk népét a romlottság igen magas fokán állónak, s az erkölcstelenségbe igen mélyen süllyedettnek vélik; a bűnök forrása nálunk főleg a vadság, a durvaság s neveltlenség. De a népnevelést s erkölcsök nemesítését nem a büntető intézetekben, hanem a kis gyermekek-

nél, a pusztákon s az utcák szemetén kell kezdeni, s a fegy-
 házakban inkább csak bevégezni, midőn annak szüksége mu-
 tatkozik. A népnevelés, melynek haladását nemzeti kormá-
 nyunk szárnyai alatt, hálás örömmel észleljük, s mindazon
 nemzetgazdasági böcs szabályok, melyek a nép vagyonosodását
 előmozdítják, legjobb óvszerei a fegyházak túlnépességének.
 De a míg 666 fegyencz közt 285-öt találunk, a ki semmi isko-
 lai oktatásba sem részesült, 355-öt, a ki semmi vagy csak igen
 hiányos vallásos ismeretekkel bir, s 422-öt, a ki teljesen
 vagyontalan: addig nem várhatjuk, hogy a fegyenczek száma
 tetemesb apadást fog felmutatni, s a fegyházi oktatásra és
 munkáltatásra annál nagyobb szükség van.

Az illavai fegyházba 56 különféle törvényszéktől szállít-
 tattak be fegyenczek, és ugyan:

Miskolczról szállíttatott.....	28
Pécsről és Temesvárról.....	21
Fehértemplomról és Sátoralja-Ujhelyről	20
Nagy-Kikinda, Szeged és Szombathelyről	19
Kaposvár és Nagyváradról.....	18
Aradról	17
Nyiregyháza és Szabadkáról	16
Beregszász, Kecskemét, Lugos és Vesz- prémből	15
Budapest, Karczag, N.-Kanizsa, Nyitra s Debreczenből	14
Kassa, Nagy-Becskerek és Szathmárból	13
M.-Sziget, Szegszárd s Zala-Egerszegről	12
Pancsováról	11
Pozsonyból	10 stb.

Az erdélyi részekből, melyek elítéltjeiket a szamosújvári,
 szintén nagy bűnösök számára rendelt fegyházba szállítják,
 csupán Kolozsvár vette igénybe az illavai intézetet.

A nemzetiségre, hitvallásra, életkorra stb. vonatkozó
 fegyház-statisztikai adatokból csak némi alapossággal is bíró
 következtetéseket vonni az elkövetett büntettek számára s
 fajaira, s azon összefüggésre, mely ezek s az említett tényezők
 közt észlelhető, csak az ország összes büntető-intézetei össze-

gyűjtött adatainak s a mondott tényezők országos statisztikájának összeállítására alapján lehetséges. Ily okoskodások különben is igen kétes és sikamlós terére kiterjeszkedni tehát ezúttal tartózkodom.

Az igazgatóság gondosan gyűjti ugyan mindezen adatokat az előírt táblázatokba s rovatokba, de főképpen azon adatokat kell kutatnia s figyelemmel kísérnie, melyek a felügyeletére bízott fegyenczek előéletére, lelkiületére, erkölcsiségére vonatkoznak, legyenek azok bár magyarok vagy tótok, s római-katholikusok vagy protestánsok, vagy mózes-hitűek. Sokkal fontosabb tudnia, hogy minő nevelésben részesültek, hogyan töltötték gyermek- s ifjúkorukat, büntetlenek-e vagy visszaesők, vagy éppen többszörösen visszaesők; ismernie továbbá családi viszonyaikat s vérmérsékletöket. Igen fontos különösen az igazgatóságra nézve figyelemmel kísérni, hogy az elítéltek őszintén bevallják-e a büntetteket, melyekben bűnösöknek találtattak, vagy a bíró ítélete után is folytonosan s következetesen tagadják azokat. Nem mindegyiknél, de a legnagyobb résznél mégis szabályúl tekinthető, hogy a javulás csakis az elkövetett büntett őszinte és töredelmes beismerésével veszi kezdetét. A behozott fegyenczek e tekintetben mindenféle változatokat mutatnak. Vannak, a kik a büntettet teljesen beismerik, s töredelmes megbánást fejeznek ki, bár olykor csak tettetik ez utóbbit. Ilyen töredelmes beismerő volt 81 behozott újoncz közt 18. Mások beismerik ugyan, de megbánást nem mutatnak (81 közt 16); vannak, kik tettüket az ítélet ellenében szépítgetik (6); kik megbánást nem nyilvánítanak ugyan, de gyökeresen megromlottaknak még nem tekinthetők (10); teljesen romlottak s bűneikkel dicsekvők (2); vannak, kik csak részben ismerik be (9); végre, kik egészen s makacsúl tagadják (17); kik azt állítják, hogy csak a vizsgáló közegek által megkínóztatva vallottak (8). Teljesen s makacsúl, okadás nélkül, tagadó tehát 81 újoncz közt csak 17, s a többség beismerésben van, a mi elég jó jelenség a javulás lehetőségére nézve.

Érdekes azon statisztikai tábla is, mely az évi számapadást s a szabadulást megelőző és kísérő adatokat tünteti elő. Az apadás egy év alatt 44 főre ment. Büntetése kiállása után

végképpen kiszabadult 10 fegyencz; megkegyelmeztetett 1; feltételes szabadságra bocsáttatott 15, meghalt 18. Azon 26 közül, ki élve kiszabadult, a belépés idején teljesen oktatás nélkül való volt 10; vallási ismeretekkel kielégítő mértékben birt 12, s hiányos mértékben 14; olvasni tudott 9, nem tudott 17. A fegyintézetben azután oly örvendetes előmenetelt tettek, hogy elbocsájtatásuk idején olvasni s írni mindnyájan tudtak, és ugyan jól 16, középszerűen 6, rosszul 4. A vallásban jó előmenetelt bizonyított 12, középszerűen 11, rosszat 3. Belépésük idején a 44 közül volt 18 földműves, 12 napszámos, 7 cseléd, 7 iparos. A fegyintézetben 22 volt házi munkás, s 22 tanult különféle kézművességet, úgy, hogy 7 iparos helyett 22 kiképzett kézműves ment vissza a világba. A kilépők közül 19 részesült pénzsegélyben, köztük kiosztott 230 frtnyi összeggel.

VIII.

De már is tulléptem a részemre kimért felolvasási idő korlátain. Fentartva, hogy az érdekesebb fegyházi kérdések bővebb megvitatására, melyeket ezuttal csak röviden érintetem, alkalmilag visszatérni kedves feladatomnak tekintendem, ezuttal befejezem előadásomat.

Mindezek után, ha azt kérdik tőlem: minő rendszer uralkodik tehát az illavai fegyházban? nem felelhetek egyebet, mint azt, hogy a lehető legjobb rendszer, melyet a fenforgó helyzetben s körülmények közt foganatosítani lehet.

Büntető törvényünk, mely e részben az irányt kijelöli, nem fogadta el a teljes magánrendszer, (az úgynevezett philadelphiai rendszer) szigorát s a magányt csak a szabadságvesztésbüntetés idejének egy részére, különösen annak kezdetére korlátozza. Az auburni vagy hallgató rendszert, mely a közös termekben dolgozó fegyenczeket karthauzi némaságra kényszeríti s mely e természetellenes állapot fentartására nem nélkülözheti a legszigorúbb fenytéket, a botot és korbácsot, szintén nem fogadta el kizárólag, hanem az irlandi rendszert tette magáévá, melynek lényege a szabadságvesztés-büntetések fokozatos végrehajtásában áll. Magán elzáráson kezdi, azután átmege a közösen végzendő munkára, a szótlanság azon szigorú

keresztülvitele nélkül, mely az emberi természettel ellenkezik s melyet az auburni rendszer megkíván; azután a jóviseletű fegyenczeket közvetítő intézetekbe átvitetni s végre a feltételes szabadonbocsájtás jótéteményében részleltetni rendeli.

Részemről kijelentem, hogy én egyedül a magányt tartom azon eszköznek, mely az erkölcsi javulást, a töredelmes magábaszállást foganatosítani képes, s ezért teljes meggyőződéssel a magányrendszer híve vagyok, de csak az olyan magányrendszeré, mely a tett tapasztalások nyomán, kellő óvó intézkedéseket alkalmaz a túlszigorú s igen hosszú ideig tartó magány által okozott elmezavarok, búskomorság s elsenyvedés és elbutulás, azon szomorú következmények ellen, melyek Eötvös József báró s véleménytársai emberszerető, nemes és szelíd lelkét a philadelphiai rendszer ellenesévé tették. De addig is, míg ezen rendszer költséges életbeléptetése lassankint lehetővé s annak alkalmazása általánossá válik hazánkban: örömmel üdvözlöm a haladás s javítás minden lépését, mely a nagy czél felé történik, örülök a már ezen elv szerint alkotott szegedi új kerületi börtönnek, és jó reménynyel nézek az épülő sopronyi fegyház megnyitása elébe is, örülök, hogy a sajnosan nélkülözött közvetítő-intézetek sora is megkezdődött a Kis-Hartán és Vácson, amott 100, itt 75 személyre felállított intézetekkel, s a fiatal bűnösök számára rendelt javító intézetekéi is az Aszódon felállított házzal.

Azon szomorú következményektől pedig, melyek a szigorúan alkalmazott philadelphiai magányrendszernél tapasztaltak, a büntetőtörvényünkben erre kiszabott határidő s a többször említett miniszteri utasítások megtartása mellett, egyáltalán nem félek. Törvényünk szerint a magánelzárás legfeljebb egy évig tarthat, s a büntetésnek egy évet felülmuló része még az elítéltnak akarata következtében sem tölthető magánelzárásban (Utas. 12. §.), a mit, megvallom, nem értek. Ha a megbánás, magábaszállás s megtérés lelki érlelődése s kiforrása egyáltalában lehetséges: arra ennyi idő kétségkívül elegendő. De e rövidnek látszó, a fegyencnek azonban igen hosszú év alatt sem szabad őt elhagyni. Azon idő alatt is, kivéve az első három hetet, melynek folyamán a fegyenczet csupán a lelkész látogatja, hogy bünbánatát felébreszteni segítsen, s

mely egészen a magábaszállás és vezeklés czéljára van rendelve, folytonosan munkával van ellátva, s az igazgató, lelkész, tanító, munkavezető részéről naponként látogatásokra számíthat, hogy emberi szót halljon, de csak olyat, mely javát akarja, mely emel, vigasztal, oktat és erősít. Az orvos utasítva van, hogy a magánzárkákba csukott fegyenczeket gyakran felkeresse s folytonos figyelemmel kísérje, és ha jelenségeket észlelne, hogy a magánelzárás a fegyencz testi vagy szellemi épségét veszélyezteti, annak megszüntetésére azonnal lépéseket tegyen.

Minden tulság veszélyekbe vezet. A bölcs törvényhozás és kormányzás feladata: eltalálni azon kellő mértéket, mely az ósdi, szűkkeblű elfogultság, s középkori kegyetlen elmélet, és a humanizmus beteges, érzelgős tulhajtása közt áll, s míg a polgári társadalom józanúl felfogott, valódi érdekeinek megfelelő, különösen a hazai speciális viszonyok keretébe is beillik.

Harmadik kötet. 1875.

I. Szám.	A kényszer-egység a csödeljárásban. Apáthy Istvántól. 1875. 25 l.	18 kr.
II. Szám.	Quetelet emlékezete. Keleti Károlytól. 1875. 24 l.	10 kr.
III. Szám.	Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873-ban és a cholera. Keleti Károlytól. 1875. 56 l.	40 kr.
IV. Szám.	Ujabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. Konek Sándortól. 1875. 55 l.	35 kr.
V. Szám.	A statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. Konek Sándortól. 1875. 26 l.	15 kr.
VI. Szám.	Emlékezés Szigethi Wurga János l. tag felett. Gálgóczy Károlytól. 1875. 23 l.	15 kr.
VII. Szám.	Statistikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. Dr. Weszelovszky Károlytól.	70 kr.
VIII. Szám.	Visszapillantás az előbbi m. k. curiának 1724—1769-ki működésére. Wenzel Gusztávtól.	80 kr.
IX. Szám.	Emlékezés Csacskó Imre l. tag fölött. Pauler Tivadartól.	10 kr.

Negyedik kötet. 1876.

I. Szám.	Visszapillantás közgazdaságunk egy negyed századára. Keleti Károlytól.	20 kr.
II. Szám.	Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog. Wenzel Gusztávtól.	25 kr.
III. Szám.	A szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben magyar szempontból. Tóth Lőrincztől.	40 kr.
IV. Szám.	Emlékezés hodosi és kizdai Br. Sina Simon felett. Tóth Lőrincztől.	20 kr.
V. Szám.	Az országos jog és a particularis jogok közti viszony. Wenzel Gusztávtól.	60 kr.
VI. Szám.	Emlékezés Szentkirályi Zsigmond lev. tag fölött. Jakab Elek lev. tagtól.	40 kr.
VII. Szám.	A telekkönyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesítésére. Zlinszky Imre lev. tagtól.	46 kr.
VIII. Szám.	Bertha Sándor emlékezete Tóth Lőrincz r. tagtól.	20 kr.
IX. Szám.	Magyarország városai és városjogai a multban és jelenben. Wenzel Gusztáv r. tagtól.	40 kr.

Ötödik kötet. 1877.

I. Szám.	A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből. Wenzel Gusztáv r. tagtól.	30 kr.
II. Szám.	Fényes Elek emlékezete. Keleti Károly r. tagtól.	20 kr.
III. Szám.	A társadalom keletkezéséről. Beöthy Leó l. tagtól.	60 kr.
IV. Szám.	A »Servitus funi immittendi« hazai jogunk rendszerében. Wenzel Gusztáv r. tagtól.	20 kr.
V. Szám.	Magyarország népességének szaporodása és fogyása országgrészek és nemzetiségek szerint. Keleti Károly r. tagtól.	20 kr.
VI. Szám.	Két legujabb törvényhozási mű a polgári perjog köréből. (A német perrend és az osztrák perrendtartási javaslat.) Zlinszky Imre levelező tagtól.	40 kr.
VII. Szám.	Emlékezés alsóviszti Fogarasi János r. tag fölött. Tóth Lőrincz r. tagtól.	40 kr.
VIII. Szám.	Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. Konek Sándor r. tagtól.	40 kr.
IX. Szám.	Magyar hölgyek leveleiről. Deák Farkas l. tagtól.	20 kr.

Hatodik kötet. 1880.

- I. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedési mozgalma. Dr. Konek Sándor r. tagtól.
- II. Szám. Nagy férfiak szerepe a történelemben. Zsilinszky Mihály l. tagtól
- III. Szám. Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról. Irodalomtörténeti tanulmány Jakab Elek l. tagtól.
- IV. Szám. Emlékbeszéd Urházy György felett. Szilágyi Sándor r. tagtól
- V. Szám. Palaczky Ferencz emlékezete. Zsilinszky Mihály lev. tagtól
- VI. Szám. A nemzetgazdaságtan és módszere s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei. Dr. Weisz Bélától
- VII. Szám. A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi és nyelvészeti tanulmány tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, multjára, mivoltára és gyökeres javítására. Irta Bakos Gábor.
- VIII. Szám. A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első Rész. Kautz Gyula r. tagtól
- IX. Szám. A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. Irta Láng Lajos.
- X. Szám. Gróf Teleki Domokos emlékezete. Irta Deák Farkas.
- XI. Szám. Emlékezés Zilinszky Imre l. tagra. Tóth Lőrincz r. tagtól
- XII. Szám. A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a közép-kori magyar perjogban. Székfoglaló értekezés Hajnik Imre r. tagtól

Hetedik kötet. 1882.

- I. Szám. A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint. Dr. Medveczky Frigyes től
- II. Szám. A nemzetiségi viszonyok Magyarországbán az 1880. évi népszámlálás alapján. Keleti Károly r. tagtól
- III. Szám. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalma 1877—79. Konek Sándor r. tagtól.
- IV. Szám. A magyar felsőház reformja. Irta Tóth Lőrincz r. tag. Ára
- V. Szám. B. Eötvös József »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra« című munkájáról. Trefort Ágoston t. tagtól.
- VI. Szám. A miniszteri felelősség eredete, „z európai alkotmánytörténelemben. Schwarez Gyula l. tagtól.
- VII. Szám. A vasuti ügy s a posta- és távirdai ügy közti összekötetés Magyarországbán a közlekedési és névszerint a vasuti jog szempontjából. Wenzel Gusztáv r. tagtól
- VIII. szám. Sallustios államformái és a görögök politikai irodalma. Schwarez Gyula l. tagtól. Ára
- IX. Szám. A Demokrácia eszméje és szervezete. Dr. Kuncz Ignác pozsonyi kir. akad. jogtanartól. Ára